

FAKULTET ZA MEDITERANSKE POSLOVNE STUDIJE TIVAT

Zoran Kovačević

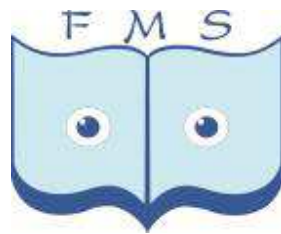
MEDITERAN – GRČKA FILOZOFIJA

SPECIJALISTIČKI RAD

Tivat, oktobar 2017.

FAKULTET ZA MEDITERANSKE POSLOVNE STUDIJE

TIVAT

Zoran Kovačević

MEDITERAN – GRČKA FILOZOFIJA

SPECIJALISTIČKI RAD

Tivat, oktobar 2017.

FAKULTET ZA MEDITERANSKE POSLOVNE STUDIJE

TIVAT

MEDITERAN – GRČKA FILOZOFIJA

SPECIJALISTIČKI RAD

Mentor: Prof. dr Stevo Nikić
Predmet: Kultura Mediterana

Student: Zoran Kovačević, Br.Indexa: S26/16
Smjer: Nautički turizam i upravljanje marinama

Tivat, oktobar 2017.

Sadržaj

UVOD	5
1. Predmet istraživanja	6
2. Cilj istraživanja.....	6
3. Hipoteze istraživanja	7
4. Metode istraživanja.....	7
KULTURA MEDITERANA	8
1. Pojam i opšte karakteristike - Mediterana.....	8
1.1. Porijeklo naziva Mediteran.....	10
1.2. Istorijsko-kulturološke veze Mediterana	11
2. SUODNOS KULTURE I GRČKE FILOZOFIJE NA MEDITERANU	13
GRČKA FILOZOFIJA - POJAM I OPŠTE KARAKTERISTIKE I NJEN UTICAJ NA KULTURU MEDITERANA	15
1. Pojam, nastanak i razvoj Grčke filozofije	15
1.1. Grčka filozofija i njen uticaj na kulturu Mediterana	18
1.2. Značaj proučavanja Grčke filozofije u kontekstu kulture Mediterana	20
1.3. Razvoj Grčke filozofije i njeni filozofski pravci	22
1.4. Miletska škola – miletski filozofski pravac	24
1.5. Presokratovci - presokratski filozofski pravac	26
1.6. Stoici – stoički filozofski pravac	27
2. SOKRAT	29
3. PLATON	31
4. ARISTOTEL	34
4.1. Razlika između Platonove i Aristotelove države.....	40
5. EPIKTET.....	40
6. EPIKUR	42
7. LEUKIP.....	44
8. PITAGORA.....	45
ZAKLJUČAK.....	48
LITERATURA:	50

UVOD

Složeni splet odnosa Mediterana i grčke filozofije pokriva ogroman teren. Bez obzira što je sintagma koja povezuje ova dva pojma veoma popularna, koja se često javlja u stručnoj literaturi na raznim jezicima, još uvijek nedostaju obuhvatni sintetički pregledi materije koja bi s punim pravom mogla da stane pod naslov ovog teksta. Međutim, kad se povede razgovor o filozofiji, tu se kao po nekom nepisanom pravilu, od samog početka počinju nizati nespornosti i nedoumice. Sve to u najvećoj mjeri vidno je u raspravama savremenih filozofa; prisutne razlike u sporovima krajnje su korisne i plodotvorne, ali, u isto vrijeme i kamen spoticanja kada se hoće do kraja jasno odrediti neko filozofsko stanovište.

Tu se prije svega radi o nemogućnosti da se istovremeno iznesu jednako na vidjelo i tematski i operativni pojmovi, pa se "ostajanje u sjenci onog što je važno", često pokazuje kao sudbinsko stanje, kao trajno stanje stvari. Ipak, kad je riječ o onom doksografskom, o onom istorijskom, o onom što čini splet elementarnih činjenica, mora se reći da postoji skup određenja koji se nalazi u većini knjiga ove vrste, skup određenja poznat svima koji se filozofijom bave, pa stoga, upravo od onog što je manje sporno i problematično i treba započeti izlaganje – pozivanjem na činjenice koje se nalaze u većini priručnika i studija o početku i porijeklu grčke filozofije.

Mediteran je kolijevka zapadno-evropske filozofije i nauke koja, zajedno s takođe mediteranskim naslijeđem hebrejsko-hrišćanske religijske tradicije udara temelje zapadno-evropske kulture i civilizacije. Grčka filozofija i nauka započinju svoj istorijski razvoj početkom 6. vj. pr. Hr. na istočnoj obali Mediterana, u maloazijskim grčkim kolonijama Miletu i Efezu, te obližnjim ostrvima, potom se širi do Eleje i Sicilije da bi svoj vrhunac postigla u Atini, jednom od središta antičkog Mediterana.

Daljnji razvoj antičke filozofije, od helenizma do srednjovjekovne epohe, preko novih središta filozofske misli Aleksandrije, Antiohije, Kartage i Rima takođe je sudbinski

vezan za Mediteran. Stvaranje, sukobljavanje i međusobno prožimanje mediteranskih kultura, specifični mediteranski multikulturalizam dao je bitno obilježje daljnjem razvoju filozofije Zapada.

Kada je riječ o ovako obimnoj i širokoj tematici, i da bi se uopšte moglo pristupiti ovoj temi, potrebno je utvrditi neke radne definicije ključnih pojmova Mediterana i grčke filozofije, prikladne u naznačenom kontekstu. Stoga ćemo u narednim odjeljcima ovog specijalističkog rada, na krajnje sažet i gotovo leksikonski sveden način, najprije odrediti ova dva pojma uzeta ponaosob, a potom, u najopštijim crtama, i njihov uzajamni odnos. Posle pojmovno-terminološkog i teorijskog poglavlja uslijediće niz poglavlja u kojima će ilustrativno, i bez pretenzija na potpuniji obuhvat, biti ukazano na neke najznačajnije grčke filozofe.

1. Predmet istraživanja

Predmet istraživanja ovog specijalističkog rada je grčka filozofija i njen uticaj na kulturu Mediterana, odnosno, suodnos grčke filozofije i kulture Mediterana uopšte. Fokus našeg istraživanja je, kako je grčka filozofija uticala na kulturu Mediterana, koji su najznačajniji grčki filozofi kroz istoriju koji su svojim načinom razmišljanja i naučno-istraživačkim radom uticali na filozofiju i kulturu Mediterana uopšte. Takođe, naša interesovanja u ovom radu su naosob i pojedini grčki filozofi, i razvoj određenih filozofskih pravaca. Dakle, predmet našeg istraživanja je da ukažemo kako je grčka filozofija i na koji način uticala na razvoj i bolje razumijevanje čovjeka i kulture na Mediteranu.

2. Cilj istraživanja

Kada je riječ o cilju ovog specijalističkog rada, on se može posmatrati dvojako, kao naučni i kao društveni cilj.

Naučni cilj ovog specijalističkog rada je, naučni opis i analiza filozofije i kulture Mediterana, i utvrđivanje uticaja koji filozofija ima na razvoj i razumijevanje kulture Mediterana.

Društveni cilj istraživanja je, da ukaže na potrebu primjene grčke filozofije u boljem razumijevanju mediteranske kulture.

3. Hipoteze istraživanja

Iz postavljenog problema, predmeta istraživanja proizlazi i hipoteza istraživanja i to: historijske spoznaje o grčkoj filozofiji i kulturi Mediterana, odnosno suodnos grčke filozofije i kulture Mediterana. U radu je predstavljeno nekoliko istraživačkih hipoteza. Generalna hipoteza svojim sadržajem obuhvata teorijsko i preliminarno određenje pojma grčke filozofije i kulture Mediterana. Posebne hipoteze se razvijaju iz generalne i one obrađuju djelove predmeta istraživanja.

4. Metode istraživanja

Uzimajući u obzir kompleksnost proučavanog predmeta istraživanja, u procesu istraživanja korist ćemo metode i tehnike koje su adekvatne istraživanju pojava, procesa i problema u filozofiji i kulturi Mediterana.

Metode istraživanja u ovom radu su:

- Od osnovnih analitičkih i sintetičkih metoda: metod analize, metod apstrakcije, metod specijalizacije, dedukcija kao osnovna metoda, sinteza kao osnovna metoda, generalizacija i indukcija.
- Od opštenaučnih metoda korišćena je hipotetičko-deduktivna metoda i komparativna metoda.
- Od metoda i tehnika prikupljanja podataka korišćena je referentna literatura iz ove oblasti, analiza sadržaja dokumenata, kao i već ranija izvršena istraživanja iz ove oblasti.

KULTURA MEDITERANA

1. Pojam i opšte karakteristike - Mediterana

Mediteran čini niz zbijenih, planinskih poluostrva, ispresjecanih ravnicama od suštinske važnosti – Italija, Balkansko poluostrvo, Mala Azija, Sjeverna Afrika, Iberijsko poluostrvo. Na drugom mjestu, more nagovještava tim kontinentima u minijaturi širinu svog prostranstva, složenog i isprekidanog, jer Mediteran je – mnogo više nego jedinstvena vodena masa – „kompleks mora“. To su dvije scene –poluostrva i mora – koje se mogu prvenstveno posmatrati kako bi se utvrdili opšti uslovi ljudskog života. Ipak one nijesu dovoljne da bi shvatili Mediteran.

Prema jugu Mediteran nije sasvim odvojen od ogromne pustinje koja se prostire od atlantske Sahare do pustinje Gobi, od južnog Tunisa do južne Sirije. Pustinja je jedno od lica Mediterana.¹ Drevne mediteranske civilizacije su svoje početke razvoja započinjale u podnožju planina i u ravnicama, na obalama mora i u deltama rijeka, dok je planina predstavljala zaseban svijet izvan civilizacije koja je označavala čuvara običaja, govora, kulture i slično.

Kada je riječ o graničama Mediterana, na sjeveru su označene granicom uzgajanja masline dok su na jugu omeđene najjužnijim zasadima palme. Mediteranska klima je posebna iz razloga jer ne zavisi od lokalnih uslova već isključivo zavisi od uticaja Sahare i Atlantika. Pola godine je zastupljen suvi toplotni talas sa Sahare, dok ostalih pola godine prevladava vlažni talas sa Atlantika koji donosi velike vjetrove i kišu. Zbog toga što je uticaj atlantske vlage sve umjereniji idući sa zapada ka istoku klima na Levantu je blaža i povoljnija i upravo su iz tog razloga na istoku Mediterana i nastajale prve civilizacije. Ovako jedinstvena klima je uslovlila razvoj poljoprivredne civilizacije na svim obalama Mediterana, a to su svakako civilizacije masline i vinove loze.²

¹ Nikić S., Kultura Mediterana, Tivat, 2015., str. 2

² Kalčić M., Mediteran - more različitosti, Pula, 2008., str. 2

Vode ne povezuju oblasti Mediterana, najviši Mediteran ne određuje ni njegova klima, već, iako je to trivijalna istina, to čine narodi mora. Mediteran je jedinstvo zahvaljujući kretanju ljudi i puteva koji kroz njega vode. Ovo ljudsko jedinstvo istovremeno je prostor puteva i prostor gradova kao humana organizacija prostora. Gradske aglomeracije Unutrašnjeg mora su velika središta kao što su Venecija, Đenova, Firenca, Milano, Barselona, Sevilja, Alžir, Napulj, Istanbul, Kairo. Istorijski gledano za razliku od gradova Dalekog istoka koji su samo jedan oblik prenaseljenosti, gradovi Mediterana su svojevrsna ekonomska organizacija.

Oni su postigli da aktivnost trgovine nadvlada sve ostale, pa je čitava civilizacija mora upravo njihovo djelo. U svojim počecima mediteranski putevi su samo putevi mora uspostavljeni duž obala. „No kakva bila njihova mreža, promjenljiva u dugom trajanju ili ne, oni s obje strane obala neprestano iscrtavaju carstvo ekonomije i civilizacija Unutrašnjeg mora i vladaju njegovom sudbinom.“³

Mediteranski gradovi su kao i drugi u svojoj istoriji bili podložni istim zakonitostima, odnosno oni žive od osvajanja prostora mrežom puteva, smjenom različitih vrsta transporta, uzastopnim prilagođavanjima, laganim ili naglim razvojem.

Nema gradova bez tržnica i puteva. Tu je i neizbježan demografski rast koji nikada ne djeluje u jednom pravcu: on je neizmjenično moć ili smetnja, ravnoteža ili krhkost. Tu je bogatstvo i siromaštvo, novac i epidemije, prostor i mediteranske praznine, seobe i kolonizacije. Tu je bila i trgovina zlatom, srebrom, biberom, začинима, žitom, tu je gusarenje i ekonomija. Tu je na kraju istorijski gledano i prodor sjevernjaka i slabljenje Mediterana.⁴

Suša je jedan od najveći problem mediteranske klime. Kiša koja dolazi sa Atlantika pada samo zimi i u proljeće i na taj način ne doprinosi razvoju poljoprivrede. Zato masline za

³Nikić S., op.cit., str. 11

⁴Ibidem.

dozrijevanje svog ploda koriste kiše koje padaju krajem jeseni, a pšenica sazrijeva do početka maja. Ovakva klima jedino odgovara žbunastim biljkama koje imaju sposobnost da čuvaju vlagu ili su obložene trnjem ili čvrstom korom koja ih brani od suše. Isto tako, kao posljedica dugih suša, nastaje nedostatak pašnjaka a samim tim i stoke. Zemljište se sastoji od neplodnih krečnjačkih predjela i rijetkih rastresitih nanosa. Zato se može slobodo reći da poljoprivredno zemljište opstaje samo zahvaljujući velikom ljudskom naporu. Zemlja ne smije da se zapusti, jer se kasnije teško može povratiti. Zbog toga i najbolje opstaju maslina i loza. Vina i ulja ima u izobilju, ali zato veliku brigu uvijek predstavlja nedostatak žita.⁵

Mediteran je siromašno more jer je i danas ulov svih država zajedno jednak trećini norveškog ulova ribe a tako je bilo oduvijek. Najvidljivija posljedica ovoga je veliko siromaštvo ljudi sa Mediterana pa otuda i osobine Mediteranaca kao što su marljivost, suzdržanost, jednostavnost.⁶

1.1. Porijeklo naziva Mediteran

U “središtu” pojma Sredozemlje jest Sredozemno more ili Mediteran (lat. medius – srednji + terra – zemlja) tj. u more u središtu kopna odnosno Grcima poznate ekumene. Na temelju pojma dijafragme – pregrade ili poprečnice (stara pretpostavka da “vodeni kanal” dijeli u poprijeko ravnu Zemljinu ploču) već se od Anaksimandra ekumena (poznati svijet) dijeli na sjevernu i južnu polovinu (Evropu i Aziju).⁷ Vodeni kanal u središtu svijeta jest dakle Sredozemno more.

Od Herodota potiče trojna razdioba prirodno jedinstvenog kopna na Evropu, Aziju i Libiju (Afriku) koja je uz određene izmjene granica ostala do danas. Sredozemno more jest međukontinentsko more, pa se po uzoru na Sredozemno more ponegdje u literaturi može naći da se i neka druga morska područja nazivaju sredozemnima; npr. Američko

⁵Krekić B., A Mediterranean Urban Society: 1300–1600, Aldershot, Dubrovnik, 1997., str. 56-57

⁶www.scribd.com/doc/fernan-brodel-mediteran-scribd, 22.09.2017. u 13:00h

⁷<https://hr.wikipedia.org/wiki/Sredozemlje>, 22.09.2017. u 14:00h

sredozemlje, Australazijsko sredozemlje. I u naučnoj literaturi ponekad se u klasifikaciji mora prema položaju razlikuju rubna, sredozemna međukontinentska (eng. intercontinental), (Sjeverno ledeno more ili Arktičko sredozemlje, Australazijsko s., Američko s. i Sredozemno more), i sredozemna unutarkontinentska (engl. intracontinental), (Hudsonov zaliv, Crveno more, Sjeverno more, Arapsko-perzijski zaljev). Sredozemno more ipak je samo jedno i jedinstveno, a Sredozemlje područje razvoja mnogih ranih civilizacija, naseljeno još od praistorije.⁸

1.2. Istorijsko-kulturološke veze Mediterana

Nakon pojmovnog pristupa Mediterana i mediteranskog područja, u ovom dijelu rada osvrnuću se na istorijsko-kulturološki razvoj kulture i civilizacije mediteranskih država.

Obale Sredozemlja udomile su mnoge kulture Staroga svijeta i antike – egipatsku, mikensku, feničku i etrusku, grčku, helenističku, rimsku. Ti su se narodi i društva Sredozemlja upisali u evropsku i svjetsku povijest mnogim otkrićima, izumima i uticajima (primjerice, alfabetsko pismo, sunčani kalendar, kovani novac, razvoj demokratije, prava i dr.), zato je »kolijevka civilizacije« dominantna metafora za Sredozemlje. Sredozemlje je i prvobitni okvir hrišćanstva, apostolskoga djelovanja i uspostave hrišćanske crkve, pa je zato hrišćanska komponenta kod sredozemnih naroda intenzivna u društvenoj, moralnoj, pravnoj i umjetničkoj sferi.⁹

Istorijska životna žarišta bila su barem u jednome povijesnom razdoblju demografski i ekonomski naglašeno dinamični prostori iz kojih su se širili različiti društveni uticaji (politički, ekonomski, kulturni i dr.) u okolni prostor na različite mirnodopske ali i vojne načine. Životna žarišta mogu obuhvatati dijelove različitih pokrajina koje su saobraćajno i ekonomski povezane u cjelinu.¹⁰

⁸Ibidem.

⁹Horden P., Purcell N., *The Corrupting Sea: A Study of Mediterranean History*, Oxford–Malden, 2001., str. 64

¹⁰Braudel F., *Sredozemlje i sredozemni svijet u doba Filipa II, I–II*, Zagreb, 1999., str.143

U 3. st. pr.n.e. javljaju se Rimljani, koji su se svladavanjem Kartage (246. pr.n.e. do 146. pr.n.e.) proširili duž sredozemnih obala. Mnogi se teoretičari slažu da je upravo s rimskim razdobljem otpočela zbiljska evropska historija. U 2. st. nove ere Rimsko Carstvo je vladalo svim zemljama na obalama Sredozemnog mora, osim što nisu okružili Crno more. Rimljani su Sredozemno more nazivali Mare Nostrum (Naše more) i Mare Internum (Unutrašnje more). Često preuzimajući najbolje od onih koje su osvojili, Rimljani su preuzeli velik dio grčkog naslijeđa ali ostavili i vlastito golemo kulturno, političko-pravno, filozofsko, naučno i religijsko nasljeđe.

Po mnogima je Rimsko razdoblje i njegovo nasljeđe trajno povezal Sredozemlje u jednu cjelinu. Poznata je uloga rimskih cesta, no nesumnjivo je da Rimskog carstva ne bi bilo bez pomorstva. Uloga rimske mornarice u konstrukciji Carstva nagovještava sraslost tehničkog umijeća, brodogradnje i moreplovstva, i političkog poretka Carstva.

Da Rimljani nisu naučili ploviti teško bi se Carstvo u tako proširenim granicama održavalo tako dugo. Rimski je država dar Sredozemlja, a mogli bi domjetnuti da je i Sredozemlje dar Rima. Sredozemno more s okolnim predjelima bilo je geografska cjelina, pozornica događanja gotovo 500 godišnje vladavine Rima. Velikim društveno-političkim previranjima u 4. st.n.e. raspalo se Rimsko Carstvo na zapadni i istočni dio.¹¹

Blago podneblje od davnine je poticalo naseljavanje obala Sredozemnog mora. Razmjerno mirno more i uglavnom postojani, no ne i prejaki vjetrovi omogućili su razmjerno sigurnu plovidbu tokom većeg dijela godine. Razvedene obale i mnogo ostrva olakšavali su plovidbu i sigurno sidrenje. Najstarija civilizacija na obali Sredozemnog mora bila je Egipatska i potom nešto mlađa egejsko-kretska. Na Kreti nesumnjivo nastaje prva talasokratska država koja prevlast izvodi iz pomorstva. S Krete se kultura širi na Peloponez gdje se stvara Mikenska civilizacija¹² (širi se prema Maloj Aiji i Helespontu). Mikenski brodovi oko 1450. godine pr.n.e. nadziru trgovinu Sredozemnim morem.

¹¹Ibid., str. 145

¹²Mikenska civilizacija (oko 1600 — 1100 god. p. n. e.) je kultura bronzanog doba koja je dobila naziv po arheološkom lokalitetu Mikeni. Za njeno otkriće zaslužan je njemački arheolog amater Hajnrih Šliman, čijom inicijativom i zalaganjem je pokrenut cio poduhvat 70-ih godina 19. vijeka. godine

Nakon oko 1200. g. pr.n.e. Feničani preuzimaju nadzor na Sredozemnom moru.¹³ Iz svojih gradova na levantskoj obali plovili su čitavim Sredozemljem, pa čak i izvan njega. Osnovani su brojne kolonije, čuvenu Kartagu, ali i Tanger, Malagu, Palermo, Marseille i dr. Zahvaljujući pomorstvu i razgranatoj trgovini vladali su više od hiljadu godina Sredozemnim morem. Grci su na ruševinama stare egejske civilizacije izgradili svoju, Helensku koja počinje novi kulturni ciklus Sredozemlja. Takođe su izvrsni pomorci i osnivači mnogih kolonija po cijelom Sredozemnom moru, uključujući i one na obalama Crnog mora. U Atini i drugim grčkim gradovima su ostvarene brojne tekovine umjetnosti, književnosti, filozofije i nauke, koje su i danas od svjetskog značenja. Aleksandar Veliki Makedonski srušio je antičku Heladu ali je njene tekovine nadaleko proširio.

2. SUODNOS KULTURE I GRČKE FILOZOFIJE NA MEDITERANU

Filozofija u savremenom mišljenju nema povlašteni status kraljice nauke ili znanja uopšte, nego je dio savremene kulture mišljenja. Neprijeporno je da su pitanja kulture i pitanja filozofije isprepletana, iako nije uvijek jasno kako. U tome se već vidi da imamo posla s nepreciznošću, koja se može sastojati od pitanja prvenstva ili, možda još više, od pitanja o mogućnosti odvojenosti kulture i filozofije.

Naime, predstavljati pitanje odnosa filozofije i kulture tako kao da se polazi od nečeg apriorno odvojenoga znači takođe pretpostaviti zacrtanu odvojenost. Nema sumnje da se ta, nazovimo je tako, partija, u kojoj je riječ o tome što određuje što, može lako odlučiti i presuditi u korist filozofije, čime bi se reklo da je filozofija nadređena svemu, pa i kulturi. Kao neka vrsta nižega rodnog pojma, kultura bi zapravo bila, ili bi barem mogla biti, određenje koje ispunjava neke od filozofski zacrtanih svrha.

¹³Feničani su dobili ime po ljubičastoj boji koju su proizvodili. Grci su ih nazvali Phoiniki - Φοίνικες ili ljubičasti. Malo je poznato o Feničanima. Nađeno je nekoliko njihovih natpisa. Bili su odlične knjigovođe. Zna se da su imali svoju književnost ali njihove knjige nisu opstale. Oni sebe nisu zvali Feničanima, već Kenaani (Kinaani) ili Sidoncima, po Sidonu, jednom od njihova dva najvažnija grada, koji je ležao sjeverno od Tira.

Na početku bi ipak bilo dobro istaknuti da se u takvu vrstu problema nužno ne ubraja diskurs obrađen u knjizi Kultura Tonyja Bennetta, koja se bavi praksom i historijom kulturalnih studija. Njegovo je problematizovanje kulture na neki način opterećeno nekom vrstom dinamičke sociologije znanja o kulturnim praksama i reakcijama na njih. To se znanje zatim svjesno ograničava na bar dvanivoa. Prvo, nepotrebno ističe problem sveden na ono što on zove 'razvijena kapitalistička društva Zapada'¹⁴ i time zapravo, unatoč finesama o kompleksnosti društvenih sistema, ostavlja prostora za razmatranje kulture u kategorijama odvojenim elementima kao što su razvijenost, udaljenosti i sl.

Drugi je problem teorijskoga shvatanja kulture u tome što Bennett u gotovo sociološkom maniru uvodi pojam governmentaliteta Michela Foucaulta koji bi trebao zahvatiti u kulturološku problematiku na nivou teorijskog utemeljenja njenih praktičnih problema, ali i rješenja. Samog pak Foucaulta u kontekstu pitanja kulture možemo shvatiti kao jednoga od njenih najpostojanijih kritičara i takva interpolacija njegovog koncepta governmentaliteta, koji je on razmatrao u sklopu svoje analitike moći, u najmanju ruku možemo smatrati pogrešnim.¹⁵

A to i jest jedan od apsurdnih tonova koji proizlaze iz Bennettova djela; on se bavi kritikom kulture, njenim slabostima, ali ne da bi nadišao njene ograničenosti u savremenim društvima, već da bi institucionalno i legitimacijski ojačao poziciju jasne perspektive koja bi se njome bavila učinivši neprepoznatljivim njen doseg.

U horizontu načetoga pitanja odnosa kulture i filozofije čini mi se svrhovitije krenuti od problematizovanja tog pitanja iz rakursa disciplina srodnih antropologiji. Claude Lévi-Strauss je, na primjer, uobličio napore o istraživanju kulture izvan granica poznatih tradicija koje razmatraju nauku i filozofiju.

Zastupa ideju o znanjima društva koja nisu razvila zapadnjačke sisteme metodologije, nauke i tehnologije, pridajući vrijednostima njihovih znanja drukčije osobine. Ta znanja naziva znanja o konkretnom. Dok se tako visokorazvijeni zapadni način sticanja i

¹⁴Bennett T., Kultura – znanost reformatora, Golden marketing, Tehnička knjiga, Zagreb, 2005., str. 12

¹⁵Ibid., str. 113

korištenja znanja po Lévi-Straussu može nazvati inženjerskim, njemu je ipak stalo da istakne onaj drugi, obični, graditeljski, odnosno ono što on naziva djelatnošću bricoleura.

Bricoleur obavlja neku vrstu intelektualne kućne radinosti, objašnjava Lévi-Strauss, ali ono na što nas upozorava jest drugotnost poimanja znanja i misli. Naime, sposobnosti bricoleura¹⁶ koje se odnose na društva kultura i zajednica drukčijih od zapadnih, za Lévi-Straussa su važne ne samo kako bi upozorio da postoji i druga mogućnost, već i drugi sistem misli.

Imanentno antropološkom shvatanju evidentno je da je Fabianovo tematiziranje vremena zapravo dovelo pitanje vremena do određene paradoksalne situacije u shvatanju relacija vremena i kulture. Zavisno doduše od tradicije, ova je knjiga imala snažan uticaj na promišljanje o kulturi i njenom lociranju u vremenu istorije. No, problem se utoliko čini važnijim, jer ako se vremenom i kulturom može taksonomijski manipulirati, ostaje pitanje kako se oni mogu uskladiti.

Na to pitanje Fabian samo približno naznačuje odgovor terminom savremenosti ili jednakodobnosti (coevallness¹⁷), ali u osnovi ga ostavlja necjelovito razriješenim. Kao što i sam priznaje, u njegovom promišljanju problema temporalizacije, mnoge dileme nalaze se srodnima onima u filozofiji, posebno od razdoblja prosvjetiteljstva.

GRČKA FILOZOFIJA - POJAM I OPŠTE KARAKTERISTIKE I NJEN UTICAJ NA KULTURU MEDITERANA

1. Pojam, nastanak i razvoj Grčke filozofije

Veličanstveni ljudski pokušaj objašnjenja i tumačenja društva u okviru zapadno-evropskog razmatranja čovjeka i njegovog mjesta u prirodi, ima svoje osnove u okviru discipline koju su stari Grci nazivali filozofija. Određenje pojma filozofija jednom

¹⁶Lévi-Strauss C., *Divlja misao*, Golden marketing, Zagreb, 2001., str. 30

¹⁷Johannes F., *Time and the Other*, Columbia University Press, New York, 1983., str. 31

sveobuhvatnom definicijom skoro je nemoguće, jer etimološki može biti ljubav prema mudrosti kao neka sklonost, ili zaokruženo znanje, ili skup pitanja koje nauka ne može da riješi a ipak se ostaje na racionalnom (razumskom, umnom) mišljenju.¹⁸ U određenju kao bilo kakva sklonost, filozofiji odgovara izvorno etimološko značenje ljubavi prema mudrosti. Tipični predstavnik uvjerenja da je filozofija znanje o onome što je bilo i kako je bilo je Hegel sa svojom metaforom mudrosti koja dolazi na kraju, kao što Minervina sova dolazi na kraju dana da bi gledala sivilo u sivom. Zatim, slijede teorijska ishodišta sa tematiziranjem problematike smisla bića i čovjekove egzistencije.¹⁹

Sama riječ filozofija po prvi se put pojavljuje u obliku filosofos: tvrdi se da je na pitanje kojeg je zanata Pitagora odgovorio upravo ovim riječim – filosofos, mudroljubac. No, povijesno je pouzdanije riječ filozof pripisati Heraklitu, koji je izjavio da ljudi filozofi moraju biti znalci mnogih stvari.

Bertrand Russel u svojoj znamenitoj knjizi Istorija zapadne filozofije kaže: "U istoriji ništa nije tako iznenađujuće ili tako teško objašnjivo kao nagli procvat grčke civilizacije. Najveći dio toga što čini civilizaciju već je postojalo hiljadama godina u Egiptu i Mesopotamiji, i bilo se proširilo na susjedne zemlje. Ali neki elementi su nedostajali dok ih Grci nijesu pridodali. Ono što su dostigli u umjetnosti i literaturi poznato je svakom, ali što su dostigli u čisto intelektualnoj oblasti još je izvanrednije. Izumili su matematiku i nauku i filozofiju; prvi su pisali istoriju nasuprot čistim analima; spekulisali su slobodno o prirodi svijeta i kraju života, a da nijesu bili vezani okovima nikakve naslijeđene ortodoksije."²⁰

Grčko "čudo", moglo bi se, najkraće, opisati ovako: U grčkoj civilizaciji dogodio se razvoj od mitske slike svijeta, koja je karakterisala dotadašnje kulture, do novog shvatanja stvarnosti zasnovanog na iskustvu i razumu. Umjesto priča koje se prenose s koljena na kojeno, i u kojima se pojave u kosmosu i životu dovode u vezu sa

¹⁸Treba jasno naglasiti razliku između metode i tehnike. Metoda je opšti pristup realnosti (poput Aristotelove logike kao organona – oruđa za dostizanje istine), a tehnika je skup raznih postupaka u dostizanju cilja uopšte. Umjetnost stoga ne bi bila svojstvena metoda, nego samo tehnika.

¹⁹Nikić S., Kultura Mediterana, Tivat, 2015., str. 77

²⁰<http://www.vijesti.me/caffe/grcko-cudo-i-radanje-filozofije-i-matematike-931696>, 22.09.2017. u 16:00h

aktivnostima bogova, prevladao je racionalizam - pretpostavka da samo ljudski razum može biti izvor znanja o svijetu.²¹

Kako stvari stoje, filozofija je izum Starih Grka. Oni su prvi proizveli tu specifičnu vrstu govora koja se odlikuje argumentacijom, opštošću i originalnošću. Učenja antičke filozofije su i danas inspirativna jer se u njima postavljaju pitanja koja se kasnije provlače kroz čitavu istoriju filozofije do današnjih dana. Grci najprije stvaraju nauku o prirodi. Različita učenja o prirodi i njenim počelima se množe i njihove razlike traže argumente u korist jedne ili druge strane. Ova situacija u kojoj smo *stavljeni pred izbor* dovodi nas na izvor filozofskih pitanja i odgovora. Grčki svijet je rano postao dovoljno bogat da se u njemu rode prve filozofije.²²

Svako tumačenje pojma, predmeta i prirode filozofije, najčešće počinje ukazivanjem na to da je filozofija jedan osobit fenomen ljudske kulture, nastao u Grčkoj, u VI vijeku prije n.e. Sam nastanak filozofije, jedni vezuju za Talesa iz Mileta i takozvanu Jonsku školu, čiji su predstavnici bili usmjereni na promišljanje osnovnih čulnih elemenata kao što su voda (Tales) ili vazduh (Anaksimenes) a što je potom našlo svoj završetak u atomizmu Demokrita. Toj "materijalističkoj" tradiciji pripada i Aristotel čije je učenje o odnosu forme i materije odlučujuće uticalo na razvoj evropske metafizike, da bi pod uticajem njemačkog historičara filozofije Eduarda Celera (koji se po tom pitanju u velikoj mjeri oslanjao na Hegela), imalo veliki uticaj i na savremene predstave o počecima antičke filozofije.²³

Antička Grčka (često nazivana kao Stara Grčka ili Helenska civilizacija)²⁴ je termin koji se u širokom kontekstu upotrebljava da bi opisao civilizaciju koja se razvila nad plemenima koji su govorili grčkim jezikom tokom starog vijeka. Specifičnije, termin Antička Grčka se odnosi na civilizaciju koja je počela da se uzdiže tokom 8. vijeka p. n. e. i periodom koji je uslijedio nakon propasti Mikenske civilizacije, i koja se razvila na

²¹Ibid., str.78

²²Bazal A., Povjest narodne filozofije Grčke, Zagreb, 1906.,tr. 60-65

²³Uzelac M., Uvod u Filozofiju, Vršac, 2007., str. 5-6

²⁴Brunschwig J., Sedley D., Helenistička filozofija, Zagreb, 2005., str. 23

području kontinentalne Grčke, Male Azije, Mediterana i obalama Crnog mora sve do 146. godine p. n. e. kada je Grčka osvojena od strane Rimske republike. Civilizacija Starih Grka se razvila širom područja istočnog Mediterana i danas se smatra uglavnom kao najvažnija civilizacija starog vijeka. Istorija Antičke Grčke, hronološki se djeli na četiri glavna djela. Prvi je arhajska era koja je trajala otprilike od sredine 8. vijeka p. n. e. sve do 5. vijeka p. n. e. Drugi je klasična era, koja je trajala od početka 5. vijeka p. n. e. i kao tradicionalni datum završavanja tog perioda se smatra smrt Aleksandra Velikog, 323. p. n. e. Treći je helenistička era koja je trajala od smrti Aleksandra Makedonskog do osvajanja Grčke od strane Rima 146. p. n. e. I četvrti period je onaj koji se uglavnom upotrebljava između Rimskog osvajanja Grčke i propasti Rimskog carstva.²⁵

Danas Antička Grčka se smatra kolijevkom Zapadne civilizacije i civilizacijom se prema većini procjena najznačajnijim doprinosom u istoriji čovječanstva. Grčka civilizacija je dala odsudan doprinos modernom svijetu u gotovo svim aspektima života. Stari Grci se smatraju zaslužnim za otkrića u poljima filozofije, literature, matematike, fizike, biologije, astronomije, arhitekture, istorije kao i za ispostavljanje osnovnih normi modernog društva.

Dodatno Stari Grci su bili zaslužni za ispostavljanje demokratije i slobode govora. Uticaj helenske civilizacije je imao naročit uticaj u doba Renesanse i Prosvetiteljstva. U moderno doba uticaj helenske civilizacije se izražava naročito kroz kulturnu struju Neoklasicizma tokom 18. i 19. vijeka.

1.1. Grčka filozofija i njen uticaj na kulturu Mediterana

Apsurdno bi bilo zahtjevati znanje o velikim osvajačima i ratnicima, a ostati potpuna neznalica kada je riječ o velikim stvaraočima koji su doprinjeli razvoju mediteranske kulture. Naslijede koje su nam ostavili veliki slikari i umjetnici imaju vrijednost koja nije umanjena vremenom proteklim od smrti njihovih tvoraca. Takođe, veliki mislioci kao što su Sokrat, Platon, Aristotel, Kant, Hegel i mnogi drugi su obogatili mediteransku kulturu i doprinjeli njenom razvoju. Njihovom smrću nije uništena potreba i interes za njihovo djelo, već naprotiv, ono i danas predstavlja ključnu odrednicu mediteranskog identiteta

²⁵ <https://staragrcka.wordpress.com/>, 23.09.2017. u 16:00h

koji se ogleda u svim oblicima znanja: od svakodnevnog života do ekonomije, politike i umjetnosti.

U toku svoje istorije, koja traje već 2500 godina, evropska filozofija se mjenjala, kako svojim sadržajem, tako i svojim funkcijama. Kako je filozofija nastojala da protumači društvo u kojem je egzistirala, tako su i društveno istorijske okolnosti mjenjale filozofiju. Zbog toga ne možemo dati definiciju filozofije koja bi imala obavezno značenje i bila usvojena od svih.

Kako smo konstatovali, filozofija počinje pitanjima i to nijesu samo pitanja o biću i saznanju kao osnovnim filozofskim pitanjima, već pitanja o dobru, o lijepom, o vrijednosti, kao i pitanja koja se često graniče sa svim naukama kao i raznovrsnim oblicima duhovnih stremljenja (umjetnost, ideologija, religija).

Upravo su stari Grci prvi u savremenom značenju te riječi došli do filozofskog i naučnog razmišljanja o društvu i uzeli čovjeka kao aktera ne samo prirodnih uslova svog života, nego i samih društvenih okolnosti. U prijateljskom dijalogu u Platonovim „Zakonima“ imamo tako postavljenu skoro savremenu scenu za raspravu o pitanjima čovjeka i njegovim društvenim tvorevinama: „Tri čovjeka, već zamakla u godine ali fizički krepka i sa duhom koji je vrijeme obogatilo mudročću i iskustvom, ali nije lišilo dijalektičke gipkosti i svježine, putuju zajedno iz Knosa u Zevsovo svetište na planini Idi.

Oni se sklanjaju uz put u hladovine mediteranskih šuma i opet nastavljaju pješaćenje stalno zaokupljenim jednim razgovorom koji se produžuje čitavim putem. Tri Grka iz tri male helenske državice raspravljaju o dobrim i rđavim zakonima i rješavaju pitanje najboljeg društvenog uređenja za jednu hipotetičku državicu koja tek treba da bude osnovana. To je razgovor ljudi za koje društveno uređenje nije stvar bogova, ni stvar neumitne i nedokučive sudbine, ni očovječeno, prirodno stanje kome ljudi mogu jedino da se pokore i ne pokušavajući da ga shvate, nego polje ljudskog stvaralaštva, gdje ljudski razum daje najviši dokaz svoje sposobnosti da prekorači prag nesvjesne i spontane

cjelishodnosti i unese svijest o ljudskim ciljevima i sredstvima u vječiti proces stvaranja i mjenjanja društvenih uslova čovjekove egzistencije.“²⁶

Ako se poseban dio filozofskih pitanja odnosi na oblast društva i društvenog ustrojstva, ovaj imaginarni razgovor simbolično obelježava jednu prelomnu tačku u razvoju ljudskog društva, tačku na kojoj počinje konstituisanje političke svijesti društva o sopstvenom biću i time pretvaranjem biološke zajednice u političku zajednicu.

Ova se pitanja, kao i sva filozofska pitanja, mogu elaborirati na dva načina ili metode: istorijski i sistematski. Istorijski da bi se pokazala generologija same problematike, sistematski kao jedan oblik kontemplacije da bi se elaborirale samo neke od važnijih tema koje, sa onim koje ovdje nijesu pomenute, čine svu kompleksnost svake filozofske problematike.

1.2. Značaj proučavanja Grčke filozofije u kontekstu kulture Mediterana

Ukoliko želimo da razumijemo svijet u kome živimo, procesi koji se događaju u prirodi i društvu i pobude koje određuju naše sopstveno mišljenje, tada nam je filozofija potrebna. Velika vrlina filozofije jeste što nas ona ne uči šta misliti, već kako misliti. Svaki čovjek ima svoju "filozofiju". Filozofija je način na koji posmatramo i tumačimo svijet u kome živimo.

Mi vjerujemo da znamo šta je dobro, a šta je zlo. Međutim, kada se događaju ratovi mnogi će upućivati na ljudsku prirodu, na neminovnost rata u našem svijetu. Oni koji su privrženi religiji će reći da je čovjeka Bog stvorio takvog kakav jeste. Zašto bi Bog stvorio čovjeka sa zlom u sebi? Da li je ljudska priroda po sebi zla? Odgovore na ova i druga pitanja ljudi nastoje dati tek kada im se dogodi neki preokret u životu koji ih natjera da ponovo razmotre ideje i vrijednosti sa kojim su odrasli. Svako ko želi da razumije život treba da uzdigne svoj um iznad svakidašnje egzistencije. Samo na takav način čovjek može da ispuni svoju ulogu u životu i da sebe ostvari kao racionalno i

²⁶Nikić S., op.cit., str.78

humano biće. Zbog toga je potrebno da čovjek uloži napor u razumjevanju života i svijeta u kome živi.²⁷

Filozofija je izvršila istinski preokret u razvoju ljudskog mišljenja. Začetnici tog preokreta su bili stari Grci koji su još prije Kolumba otkrili da je Zemlja okrugla; dali su veliki doprinos matematici, geometriji, mehanici i mnogim drugim oblastima ljudske djelatnosti. Danas se filozofija ne bavi istim problemima sa kojima se bavila nekada. Ulogu filozofije u proučavanju prirode univerzuma i života su preuzele prirodne nauke, dok proučavanje ljudske duše je preuzela psihologija, proučavanje društva sociologija koja se takođe osamostalila od filozofije. Filozofija je danas podijeljena na onu koja smatra da treba da se okrene prirodnim naukama i njihovom metodu i one koja smatra da filozofija i dalje treba da se bavi tradicionalnim pitanja (Šta je čovjek i svjet? Šta je smisao života?) odnosno da proučava stvarnost u cjelini. Iako podijeljena ona i dalje ostaje povezana sa svim srodnim naukama koje su iz nje nastale (istorija, politika, literatura, pravo i dr.)

Prednost filozofije u odnosu na druge oblasti znanja jeste što je ona intelektualni izazov koja nastoji da objasni vrijednosti života i svijeta u cjelini. Čovjek je jedino biće koje je svjesno svoje konačnosti. Svijest o konačnosti može motivisati čovjeka da pokuša dati odgovor na vječna filozofska pitanja. Biti filozof znači biti smjelog duha i umjeti gledati istini u oči.

Filozofiju možemo shvatiti kao alat mišljenja primjenjiv na sve. Ona nas uči kako da mislimo, kako da dolazimo do ispravnih zaključaka i tjera nas da sve preispitujem i da ništa ne uzimamo 'zdravo za gotovo', a sve u cilju dolaženja do pravog rješenja, neke nepobitne istine.

Filozofija je 'mamuza' za nauku. Svojim mehanizmima provjere ispituje druge nauke i pronalazi gde su greške i stalno postavlja nova pitanja. Filozofija stalno teži da obori teorije neke nauke ali ne iz loših razloga već da bi pomogla toj nauci da dodje do boljih rješenja ili da bi joj ukazala zašto treba nešto da odbaci. Slikovit primjer za to bi mogao

²⁷Bazal A., Povijest narodne filozofije Grčke, Zagreb, 1906., str. 60-65

da bude test izdržljivosti novog automobila u fabrici. Da bi proizvođači nekog automobila pustili novi model u prodaju, prvo moraju da provjere kako će se taj auto ponašati prilikom sudara tj. kolika će šteta biti i najbitnije koliko će biti vozač povrijeđen. Filozofija je zapravo kao taj test, dok se ne postignu zadovoljavajući rezultati i standardi, auto se ne pušta u prodaju. Isto je i sa naučnim teorijama.

Nekada su filozofi pokušavali da stvore velike, sveobuhvatne sisteme u kojima bi sva pitanja imala odgovor ali je ta praksa odavno napuštena zbog nemogućnosti da se to izvede.

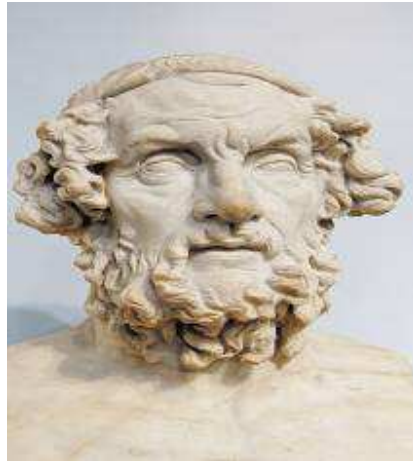
1.3. Razvoj Grčke filozofije i njeni filozofski pravci

Stari Grci su smatrali da za razliku od svojih prethodnika i susjeda, posjeduju ono što su određivali kao nauku, dok su ovi po njima imali samo znanje. Pošli su, zapravo, od razumske pretpostavke koja je pogodna za razvoj filozofske misli, da je bolje saznati čistu istinu nego doći do nižeg oblika njene aplikacije – praktičnosti. Filozofija u smislu onog što mi danas podrazumijevamo pod tim pojmom, započinje kod njih istraživanjem prirode.

Mitske verzije svijeta Homera i Hesioda (poetska teogonija) prerasta u kosmogoniju, tj. objašnjenje svijeta (kosmos = uređeni svijet) kao racionalnog sklada preko moći individualnog razumjevanja i shvatanja. Traži se nešto što je stalno u promjenama, što je postojano u neprekidnom nastajanju i propadanju, nešto jedno u beskonačnoj raznolikosti prirode, što sve predstavlja pitanje problema bića i kretanja.²⁸

Prvi proizvod grčke kulture, koji po značaju prevazilazi ono što je postojalo u susjednim kulturama, bila je njena literatura. Do kraja osmog vijeka Homer i Hesiod utemeljili su standarde i tradiciju. Homer je postao standardno obrazovanje za žitelje svih polisa, mladi ljudi su njegove stihove učili napamet. Tako su Ilijada i Odiseja odigrale ulogu integrišućeg faktora u formiranju zajedničkog duhovnog i kulturnog identiteta mnogobrojnih polisa koji su među sobom često ratovali.

²⁸ Nikić S., „Kultura Mediterana“, Tivat, 2015., str. 79

Slika br.1: Homer

Izvor za sliku br.1:<http://www.vijesti.me/caffe/grcko-cudo-i-radanje-filozofije-i-matematike-931696>

Važna stvar koja će uticati na dalji tok mediteranske kulture i civilizacije je racionalizacija mitova koju su izvršili Homer i Hesiod. Bogovi su kod njih vrlo slični ljudima. Pindar (518-442) pjeva da su bogovi i ljudi iz iste rase. Ksenofan iz Kolofone (ca 545. p.n.e.) kaže: "Homer i Hesiod su pripisali bogovima sve one stvari koje su stid i sram za smrtnike, krađe i preljube, i obmanu. Ovakvim bogovima oni nijesu dodijelili ulogu da stvaraju svijet, već da ga osvajaju na brutalan način kao i ljudi".²⁹

Homerova i Hesiodova djela izazvala su sumnju u mogućnost da takvi bogovi upravljaju složenim prirodnim procesima i istorijom. Njihova racionalizacija mitova i ubjedljivi logički zasnovani govor njihovih heroja bili su inicijalna kapisla za kritičko preispitivanje cijelog ljudskog znanja i iskustva. Vladajuća politička kultura rasprave i debate pomogla je da to preispitivanje postane predmet široke pažnje. U šestom vijeku pojavili su se prvi filozofi i filozofija, matematika i nauka, a u petom i istorija, koja pokušava da pronade uzroke događaja, umjesto hronika u stihovima u kojima su vrhunski razlozi osveta bogova.

Od tada, grčka kultura i civilizacija već 27 stoljeća oblikuju svijet - u nauci, politici, moralu, i u kulturi uopšte.

²⁹ <http://www.vijesti.me/caffe/grcko-cudo-i-radanje-filozofije-i-matematike-931696>, 24.09.2017. u 16:00h

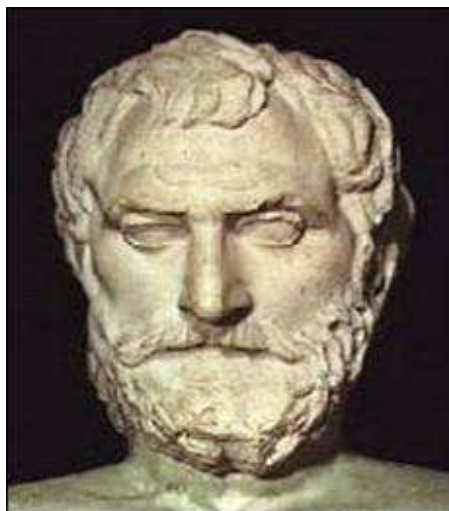
²⁹ Ibidem.

1.4. Miletska škola – miletski filozofski pravac

Prvi filozofi pojavili su se u Joniji, grčkoj provinciji na obalama Male Azije, u najvećem polisu na tom području koji se zvao **Milet**. O njihovoj filozofiji znamo samo iz fragmenata koji su sačuvani u djelima kasnijih autora, npr. Platona i Aristotela, ili Diogena Laertija.

U filozofiji miletskih filozofa vide se neke opšte odlike načina mišljenja Grka tog vremena. Grci su vjerovali da se materija javlja u četiri oblika, kao **vatra, vazduh, voda i zemlja**. Vjerovali su da je kosmos uređen i da njime vlada vrhovni zakon, sudbina ili pravda, koja se nalazi čak i iznad bogova. Često se pominjalo da je na početku bio Haos, koji se u kasnijem razvoju pretvorio u Kosmos.

Posebno važan bio je princip da ništa što postoji ne može odjedanput nastati ni iz čega, odnosno da Biće ne može nastati iz nebića, kako se tada govorilo. Iako jednostavan, ovaj princip je imao važne posledice. Pošto ništa ne nastaje iz *ničega* (nebića), onda se promjene koje se događaju i kojih su svi svjesni, moraju objasniti tako da u tim promjenama nešto ipak ostaje stalno i ne mijenja se kroz te promjene. To što se kroz promjene ne mijenja, prvi filozofi su nazivali *fizis* (priroda stvari), a Aristotel kada govori o njihovoj filozofiji koristi riječ *arhe*, što prevodimo rječima počelo ili načelo prirode.

Slika br. 2: Grčki filozof Tales

Izvor za sliku br. 2: Enciklopedija filozofije o Talesu <http://www.iep.utm.edu/thales.htm>

Tales ili Miletus (624-547 p. n. e.) je prvi filozof, osnivač grčke filozofije i jedan od Sedam Mudraca stare Grčke. Rođen je u Miletu (zapadna obala Male Azije, trgovački i kulturni centar u 6. vijeku p.n.e.). Bavio se istorijom, trgovinom, politikom, matematikom (Talesova teorema), astronomijom (predvidio je pomračenje Sunca 28. maja 585. godine p. n. e.), a bio je i graditelj.

Svako tumačenje pojma, predmeta i prirode filozofije, najčešće počinje ukazivanjem na to da je filozofija jedan osobit fenomen ljudske kulture, nastao u Grčkoj, u VI stoleću prije n.e. Sam nastanak filozofije, jedni vezuju za Talesa iz Mileta i takozvanu Jonsku školu, čiji su predstavnici bili usmjereni na promišljanje osnovnih čulnih elemenata kao što su voda (Tales) ili vazduh (Anaksimenes) a što je potom našlo svoj završetak u atomizmu Demokrita. Toj "materijalističkoj" tradiciji pripada i Aristotel čije je učenje o odnosu forme i materije odlučujuće uticalo na razvoj evropske metafizike, da bi pod uticajem njemačkog historičara filozofije Eduarda Celera (koji se po tom pitanju u velikoj mjeri oslanjao na Hegela), imalo veliki uticaj i na savremene predstave o počecima antičke filozofije.³⁰

Tales je od velike važnosti u istoriji filozofije jer je prvi grčki mudrac koji poredak u prirodi pokušava da objasni nekim svojstvima koja ima materijalni svijet, a ne božjom voljom. Manje je bitno koliko je uspješan njegov pokušaj da pratvar iz koje sve nastaje nađe u vodi, od činjenice da je tu pratvar tražio. Zbog toga se Tales smatra ocem zapadne filozofije. Tu mu poziciju priznaju i antički izvori, smatrajući ga prvim od sedam mudraca antičke Grčke.³¹ Bio je ugledan i bogat građanin Miletosa, primorskog grada. Nakon bavljenja državnim poslovima dao se na proučavanje prirode. Bavio se svime što je znanje. Želeći pokazati kako je lako obogatiti se, kad su mu pribacivali zbog siromaštva, da mu filozofija nije na korist, zakupio je prese za ulje predviđevši obilan rod maslina, pokazavši im da se filozofi mogu lako obogatiti ako to žele. Govori se da od pisanih djela nije ostavio ništa osim tzv. "Pomorske astrologije". Naši podaci o njemu su

³⁰Uzelac M., op.cit., str. 5

³¹<http://www.vijesti.me/caffe/grcko-cudo-i-radanje-filozofije-i-matematike-931696>, 24.09.2017. u 16:00h

od Aristotela. Tales nije mislio u Aristotelovim kategorijama niti je koristio termine koje Aristotel upotrebljava.³²

Učinio je pokušaj da prirodu objasni prirodnim putem. Uticao je na prvu fazu razvitka helenske filozofije, hилоzoizma. Tales je mislio da je ideja hилоzoizma najadekvatnije tumačenje o svijetu. Aristotel u svojoj "Metafizici" želi objasniti kako je Tales došao na zamisao da sve proističe iz vode do te pretpostavke on je svakako došao vidjevši da je hrana svih bića vlažna i da samo toplo postaje iz vlažnosti i od nje živi (a ono iz čega sve postaje i jeste prauzrok svega). Tako je on došao do svoje pretpostavke a uz to i otuda što sjemena svega imaju vlažnu prirodu, a kod vlažnih stvari prauzrok njihove prirode jeste voda.

1.5. Presokratovci - presokratski filozofski pravac

Presokratska filozofija termin je kojim se označava grčka filozofska misao koja se razvijala u antičkoj filozofiji prije Sokrata, kao i ona koja se razvijala u njemu savremeno doba ali na osnovu mišljenja i zaključaka koji su bili izvedeni prije Sokratovog stupanja na istorijsku scenu. Često je teško slijediti argumentaciju koju su različiti presokratski filozofi nudili kao dokaz za svoja gledišta zbog toga što njihova originalna djela – kojih je bilo mnogo – nisu sačuvana, već raspoložemo samo fragmentima i citatima iz kasnijih filozofa i istoričara. Sa presokratovcima počinje grčka i evropska filozofija u pravom smislu te riječi: oni su odbacili ranije mitološke spekulacije i interpretacije stvarnosti i krenuli u potragu za racionalnim objašnjenjima. Mnogi od njih postavili su sebi sledeća pitanja:³³

- Od čega sve nastaje?
- Odakle sve dolazi?
- Kako objasniti mnoštvo koje se nalazi u prirodi?
- Može li se i kako priroda izraziti (objasniti) matematički?

³² <http://www.iep.utm.edu/t/tales.htm> , 24.09.2017. u 10:00h

³³ <https://sh.wikipedia.org/wiki/Presokratovci>, 23.09.2017. u 10:00h

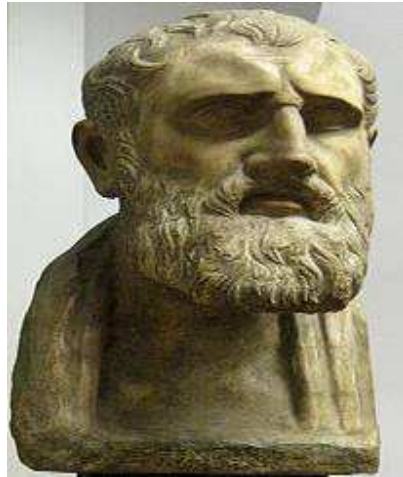
Drugi presokratovci su se usredsredili na definisanje problema i paradoksa koji su postali osnovom kasnijih matematičkih, naučnih i filozofskih ispitivanja. Kosmologije koje su ponudili ovi rani grčki filozofi vremenom su, naravno, korigovane zaključcima do kojih je došla moderna nauka. Kasniji filozofi su odbacili mnoge odgovore koje su presokratovci ponudili, ali pitanja koja su oni prvi postavili nisu izgubila na važnosti.

Neki od ranih grčkih filozofa ne pripadaju presokratskoj filozofiji u strogom smislu riječi i ne svrstavaju se u nju prema predmetu svojih istraživanja, već uglavnom prema hronologiji. To se, prije svega, odnosi na sofistike, koji su napustili kosmološka ispitivanja i umjesto toga usredsredili se na čovjeka, civilizaciju i ljudske običaje. Prema Platonu, i sam je Sokrat na suđenju bio nazvan sofistom. Međutim, s obzirom na hronologiju te zbog kontrasta koji postoji između sofistike, s jedne strane, i filozofije Sokrata, Platona i Aristotela, s druge, uobičajeno da se sofisti smatraju djelom presokratske filozofske misli.

1.6. Stoici – stoički filozofski pravac

Stoicizam (ili stoa) je pravac antičke filozofije popularan od 4. do 2. vijeka pne, posebno među obrazovanom elitom antičke Grčke i Rimskog carstva. Stoicizam je izveden iz kinizma i djeli se na staru, srednju i novu stoičku školu.³⁴Za stoike je karakteristično da se okreću filozofiji prije Sokrata; oni restaurišu Heraklitovu kosmologiju i ističu vatru kao prapočelo iz kojeg proističu sve stvari.

³⁴Gilbert M., *The Stoic Philosophy*, Malta, 1915., str. 25

Slika br.3:Zenon, osnivač stoicizma
Izvor za sliku br. 3:<https://sr.wikipedia.org/wiki/Stoicizam>

Osnivač škole u Stoi (Στοῖς ποικίλη – "šareni trem", po čemu je cio filozofski pravac dobio ime) bio je Zenon (Ζένων, 331–264. st. e.) iz Kitija na Kipru, po svom porijeklu djelom Feničanin. On na specifičan način ističe značenje povratka prirodi i sustezanja od društvene aktivnosti. Ne povratak prirodi zbog uživanja, nego zbog izučavanja prirode, zbog spoznaje njenih zakona, jer priroda je savršenstvo. Prirodom vlada logos (λόγος), i jedino ako spozna taj logos i živi u skladu s njime, čovjek može naći željeni mir.

Spoznaja prirode i njenih zakona jedini je način da se ovlada strastima. Spoznaja prirodnih zakona oslobađa ljude i religije, koja ljude uznemirava unoseći u njih strah od nepoznatog.³⁵ I moralni život postiže se proučavanjem prirode. Fizika je stoga osnovna nauka. Usmjerenost čovjeka na to da istražuje prirodnu nužnost, međutim, zahtjeva od njega hrabrost, razboritost i umjerenost, što stoici ističu kao osnovne vrline. Spoznaja i poštovanje prirodne nužnosti uslov je slobode kako je shvataju stoici. Cjelokupna filozofska misao stoika je materijalističko-monistička.

S time je u skladu i njihova teorija saznanja: ono što spoznajemo je materijalni svijet, jer van njega ništa drugo i ne postoji. Spoznaja počinje od čula i predstava, na osnovu kojih se stvaraju pojmovi. Postavljajući i problem kriterija istine, stoici smatraju da je tačan onaj sud, odnosno pojam o stvarnosti, koji se zasniva na potpuno jasnoj predstavi, na

³⁵<http://filozofijasveta.blogspot.com/2012/09/stoici.html> , 19.09.2017. u 21:00h

predstavi čija nam jasnoća govori o tome da je potpuno adekvatna predmetu koji se spoznaje. Takva se predstava zove – *kataleptička predstava*. Razum sam odlučuje koja je predstava toliko jasna da se na njoj mogu zasnovati istiniti pojmovi. Za taj je pak sud odgovoran čovjek sam, jer van njega nema nikoga ko bi odlučivao o jasnoću predstave. Materijalističko-monistička filozofija stoika po svom je društvenom karakteru strogo individualistička.

Ona na svoj način izoluje čovjeka od njegove društvene stvarnosti, koja mu je postala strana, i pokazuje mu put ka ostvarenju idealnog mira okrećući ga doslednom proučavanju prirode i njenih zakona, i time priznavajući njegovu otuđenost od njegove vlastite društvene suštine. Stoicizam je bio rado prihvaćen u Rimu: hrabrost, postojanost i umjerenost su vrline veoma cjenjene u antičkom Rimu.³⁶

Osnovni moto stoika je „život u skladu s prirodom“. Mudar čovjek živi u skladu s prirodom i sopstvenim razumom, jer tako postiže mir duše. Najznačajnije vrline su razumnost, pravednost i umjerenost. Smatrali su da čovjek treba da se suprotstavlja impulsima koje stvaraju ljubav, strast, mržnja, strah, bol itd. Druga poznata stoička izreka je „blažen je onaj koji je zadovoljan onim što ima“.

2. SOKRAT

Sokrat (469-399), sin Sofroniska, prvi je filozof rođen u Atini; u mladosti je učio vajarski zanat kod svoga oca ali je primio i sva druga znanja njegovog vremena; poznanstvo sa sofistima učvrstilo je Sokratovo uvjerenje o njihovoj štetnosti te se osjetio pozvanim na samopreispitivanje i trajnu djelatnost nad moralnim usavršavanjem kako sebe tako i svojih sugrađana; njegova istraživanja temeljila su se na dubokom religioznom osjećanju i visokoj moralnosti što behu u osnovi cjelokupne njegove djelatnosti na početku peloponeskih ratova. Sokrat nije pripadao nijednoj školi i sam nije težio osnivanju bilo kakve škole; ali, koristio se javnim karakterom atinskog života koji mu je omogućavao da dođe u priliku da sa svakim komunicira. Privlačio je pažnju drugih svojom ružnoćom, britkim humorom i nepobedivom oštromnošću; njegovo ophođenje i njegova srdačnost, kao i velikodušnost, očarali su sve vodeće ličnosti Atine a posebno omladinu.

³⁶Uzelac M., op.cit., str. 146-150

Zapostavljajući domaće obaveze predavao se višim zadacima i oko njega se uskoro obrazovao krug poštovalaca; u politici nije posebno učestvovao, ali je ispunjavao sve građanske dužnosti. Kada je imao sedamdeset godina okrivljen je da uvodi nova božanstva i da kvvari omladinu.³⁷

Sokrat je bio protivnik proučavanja prirode i njenih zakona. Zainteresovan u prvom redu za etičku problematiku, koja je kao "etička" bila ugrožena sofističkim tumačenjem moralnih normi. Sokrat je nastojao da utvrdi pojmovnu vrijednost pojedinih moralnih normi, čime je želeo da pobije sofistički relativizam u etici, koji se zasnivao na čulno-pojedinačnom kriteriju. Sokrat smatra da nema istinskog moralnog djelovanja a da čovjek tačno ne zna šta se podrazumijeva pod određenom etičkom normom. Naime, kako postupati pravdeno ako se ne zna šta je pravedno?

U svojim dijalozima držanim na javnim okupljanjima po atinskim trgovima Sokrat je išao za tim da se tačno odredi sadržaj svake pojedine etičke norme. Postupak je pritom bio dijalektički, što znači da je u toku razgovora (dijaloga) tako dugo argumentima i protivargumentima obarao pojedine stavove (svoje ili sagovornikove) dok ne bi na kraju iskristalisao potpuno jasnu definiciju određenog pojma.

Sokratov kriterij istine bio je smisao pojma, bez obzira na njegovu realizaciju u stvarnosti. Pri tome je važna ispravnost u logičkom (misaonom) postupku pri određivanju sadržaja pojma. Logički postupci indukcije i definicije potiču tako u svojim osnovama od Sokrata. "Spoznavaj samoga sebe" – osnovni moto Sokratova učenja – značio je upravo ovo: do kraja kritički odnos prema svim, kako svojim tako i tuđim, sudovima u interesu istine. Jedino tako, smatrao je, mogu se pobiti relativizam i skepsa u koje su filozofiju doveli sofisti.

Sokrat je osuđen na smrt jer je zbog svojih istupanja bio u Atini optužen da kvari omladinu i da ne priznaje bogove koje priznaje država. Njegove javne diskusije, u kojima je induktivnom metodom "ironije" (εἰρωνεία) iskušavao neprovjerene etičke stavove u cilju jasnog definisanja pojmova, predstavljale su oštru kritiku sofističkog načina

³⁷Bazal A., Povjest narodne filozofije Grčke, Zagreb, 1906., str.169-170

filozofiranja. A sofisti su, objektivno uzevši, bili ideolozi demokratije, koja je tada u Atini predstavljala nastupajuću snagu i upravo proživljavala teškoće uspona. Prvobitno, optužba je bila posledica niskih strasti njegovih tužilaca, ali tokom suđenja na njega se, budući da je bio aristokratskih ubjeđenja a i da se družio sa sofistima (bez obzira što se s njima sporio), sručila krivica od strane reakcionarnih demokrata da je odgovoran za opadanje moralnosti u narodu.

Suđenje se po njega ne bi završilo pogubno da svojom gordošću nije razdražio sudije koje su ga u drugom glasanju osudile na smrt. Prema tadašnjim zakonima Sokrat je ispio otrov i pritom zadržao čvrstinu svog filozofskog duha.³⁸

Iako nikog nije označavao kao svog učitelja, Sokrat je bio upoznat s mnogim učenjima, prije svega Heraklita i Anaksagore. Iako nam je, sem opisa života Sokrata od Ksenofonta u njegovom spisu Uspomene na Sokrata, sačuvana samo Platonova Odbrana Sokratova, iz činjenice da je u vrijeme neposredno nakon smrti Sokrata bilo napisano više odbrana ali i više optužbi Sokrata, biće da nije na sudu sve bilo baš tako kao što se navodi kod Platona.

Sokrat je najverovatnije bio žrtva nezadovoljstva kivne atinske demokratije koja je nakon poraza Atine u peloponeskom ratu (431-404) morala u nekome naći krivca za sve nedaće, a Sokrat kao jedan od najviđenijih Atinjana koji je sve vrijeme raspravljao upravo o moralu a družio se s aristokratama i sofistima za to se našao najpogodniji. Tome je vjerovatno i nehotično doprinio i Aristofan koji je u komediji Oblaci (423. pre n.e.) Sokrata prikazao kao pobornika upravo onih sofističkih ideja protiv kojih se ovaj borio.

3. PLATON

Najsposobniji Sokratov učenik i najveći njegov poštovalac i ujedno jedan od najvećih antičkih filozofa bio je Platon. Platon je, sin Aristona i Periktione, porijeklom iz bogate i slavne porodice (po ocu vodio je porijeklo od Kodrida a po majci od Solona), rodio se 427. godine pre n. e. u Atini (ili na Egini); postoje svjedočenja da se u ranoj mladosti bavio poezijom, slikarstvom, muzikom, kao i gimnastikom. Političke prilike tog vremena

³⁸Ibid., str. 66-67

(Peloponeski rat, politička previranja u Atini) podsticale su u njemu želju za političkom djelatnošću, istovremeno, imao je veliki interes i za umjetnosti: bavio se raznim vrstama pjesništva (pisao je epske i dramske stihove). Sasvim je razumljivo što će obje ove tendencije duboko prožimati svu njegovu filozofiju a što će se pokazati kako u njegovom filozofskom tumačenju države, tako i u umjetničkoj formi njegovih dijaloga. U prvo vrijeme i jedno i drugo bilo je manje vidno jer se našlo u senci Sokratove ličnosti čiji je on bio najtalentovaniji učenik.³⁹

Aristotel svjedoči da se Platon u ranoj mladosti upoznao s filozofom Kratilom koji je Heraklitovo učenje doveo do krajnjih konsekvenci, ali je teško utvrditi u kom periodu života se upoznao s drugim filozofskim učenjima; isključujući atomiste na njega su, a što je vidno iz ranih spisa, uticali elejci (Hermogen), Protagora i sofisti, a kasnije Anaksagora i pitagorejci.

Sledeći porodičnu tradiciju Platon je bio neprijateljski raspoložen prema demokratiji, ali se ne može reći ni da je bio pristalica tadašnje aristokratije te je to imalo za posledicu stalno izbjegavanje da uđe u politički život. Ne može se tačno odrediti kada se upoznao sa Sokratom, ali ako je vjerovati Hermodoru, biće oko 407. godine prije n.e. Sasvim je izvjesno da je posle Sokratove smrti s nekoliko njegovih učenika izbjegao u Megaru kod Euklida a postoje i polulegendarna svjedočenja da je potom otišao u Kirenu (gdje se družio s Protagorinim učenikom, matematičarem Teodorom i gdje je vjerovatno polemisao s Aristipom), zatim u Egipat, odakle se 395. vratio u Atinu.

Najbolju predstavu o Platonovoj ličnosti danas nam pružaju njegova djela; odatle je vidno da je on u životu ostvarivao sokratovski ideal: naučno istraživanje prožeto ozbiljnim moralnim težnjama. Istovremeno, svoje misli izlaže na visok umjetnički način, u dijalozima (osim Odrane Sokratove), gdje se u većini slučajeva kao jedna od glavnih ličnosti javlja Sokrat koji ima i završnu riječ (ako se dijalog dovodi do kraja). U dijalozima se obično javlja po više tema i ne mogu se stoga posmatrati kao naučni traktati, već prije kao umjetnička djela u kojima se naučni rezultati izlažu u idealizovanoj formi. Ovo se posebno osjeća u mitovima koje koristi Platon za ono što ne može ili neće

³⁹Ibid., str. 85

da izrazi u pojmovima. Iako se u dijalozima javlja Sokrat, on tu u većini slučajeva ne izlaže i sopstvene poglede, nego mu se u usta stavljaju neki obično idealizovani razgovori koji svoju realnu osnovu rijetko imaju u realnom životu Sokrata, već najčešće u raspravama Platona i njegovih učenika. Platon u dijalozima često pribjegava podsmjehu i iluzijama čiji nam smisao danas u najvećoj mjeri ostaje zagonetan. Ako u nesumnjivo autentičnim dijalozima Platon svoje poglede i pripisuje Sokratu, treba reći da u poznim (Timaj, Kritija) Sokrat gubi značaj, dok se u Zakonima i ne javlja kao jedan od sabesjednika.

Prvi dijalozi (kao i pozni) jednostavniji su i manje umjetnički; u "najumjetničkije" dijaloge možemo ubrojati one iz njegovog najzrelijeg perioda (Gozba, Fedon, Fedar, Država). Naime, u svojem djelu Država Platon je kritikovao pjesnike, tvrdeći da njihovo pjesništvo »nagrđuje dušu slušatelja«. Nadalje, u Državi je zapisao i tvrdnju da su »svi pjesnici, počevši od Homera, oponašatelji utvara kreposti i ostalog o čemu pjevaju«. Dakle, njegova očitovanja o pjesništvu počivala su na negativnom stavu prema oponašanju, koje je smatrao postupkom na kojem se temelji pjesnička djelatnost. Ta kritika imala je uticaj na odnos između filozofije i književnosti, a značajna je i danas.⁴⁰

Središte Platonove filozofije čine njegovi gnoseološko-metafizički pogledi, poznati kao učenje o idejama koje nigdje kod Platona nije izloženo sistematično već se mora rekonstruisati pozivanjem na niz mjesta iz cjelokupnog njegovog opusa. Korjen ove koncepcije leži u Platonovoj zamisli da dospe van granica Protagorinog relativizma (koji značenje ima samo u čulnom svjetu i za njegovu percepciju) i da, istraživanjem pojmova o kojima je govorio Sokrat, dospe do istinskog i opštevažećeg znanja o pravoj suštini stvari. Osnovni motiv ovog učenja ležao je u etičkoj potrebi da se dođe do istinske vrline posredstvom istinskog znanja; polazišnu tačku za Platona, kao i za Sokrata, čini uvjerenje o nedovoljnosti obične vrline koja, počivajući na navici i zdravorazumskom rasuđivanju, nesvjesna svojih temelja, jeste uslovljena promjenom običaja i mnjenja.

Platon nije ostao do kraja doslijedan svojim filozofskim koncepcijama. Posljednjih godina svog života Platon je smatrao da je u pitagorejskoj teoriji brojeva našao princip pomoću

⁴⁰Platon, Država, Zagreb, 2009., str. 365

kog bi se moglo riješiti pitanje sistematskog tumačenja i raščlanjivanja ideja. Isticanjem teleološkog principa i isticanjem najviše ideje, ideje dobra, napušteni su raniji logički pokušaji i sad se Platonu dopala ideja pitagorejaca da se pojmovi razviju poput sheme nizova brojeva; prihvatajući ovo učenje pojedine ideje je video kao idealne brojeve. Kao elemente takvih brojeva je isticao neograničeno (ápeiron) i granicu (péras) pa idealne brojeve proizvodi iz jednog (hén) koje je po njemu identično s idejom dobra. Tragove takvih poznih Platonovih istraživanja imamo u Filebu i Zakonima, kao i kod Aristotela.⁴¹

4. ARISTOTEL

Slika br.4: Aristotelova bista u Luvru
Izvor za sliku br.4: <https://sh.wikipedia.org/wiki/Aristotel>

Treći iz velike trojke Antičke filozofije. Platonov učenik, sledbenik ali i kritičar (čuvena mu je rečenica “drag mi je Platon ali draža mi je istina”). Aristotel je rođen u Stagiri, na Trakijskom poluostrvu koje su naseljili Halkidani; potiče iz stare ljekarske porodice; otac Nikomah bio je dvorski ljekar makedonskog cara Aminte i njemu blizak. Ne zna se mnogo o njegovim ranim godinama života; pretpostavlja se da je već sticajem okolnosti bio predodređen za ljekara i da je bio u ranoj mladosti upoznat s vladajućom

⁴¹<http://filozofijasveta.blogspot.com/2012/09/platon.html> , 20.09.2017. u 16:00h

Hipokratovom medicinom ali i s prirodnjačkim pogledima Demokrita.⁴² Posle smrti roditelja Aristotel je sa sedamnaest godina dospio u Atinu i postao član Akademije u kojoj će biti narednih dvadesetak godina, sve do Platonove smrti.⁴³

Kad je došao u Akademiju to nije više vrijeme Gozbe, već Teeteta Sofista, Državnika, što svjedoči o nastrojenju Akademije u to vrijeme. Ideal Akademije više nije Sokrat već filozof-matematičar Pitagora. U Atinu se 367. godine preseljava Eudoks koji je upoznat s egipatskim i istočnim matematičkim i astronomskim učenjima. Aristotelu kao tipu naučnika bliski su Demokrit i Eudoks. Ipak, na Aristotela u Akademiji najveći uticaj ima Platon kao filozof, religiozni mističar i kao čovjek.

U Akademiji je Aristotel napisao čitav niz radova u obliku dijaloga od kojih su nam ostali samo fragmenti. Sve što je napisao u literarnom obliku vezano je za vrijeme Akademije; kasniji spisi su belješke za predavanja i nemaju literarnu formu.

Mnogi Aristotelovi dijalozi imali su naziv kao i Platonovi (Gozba, Meneksen, Sofist, Državnik); Ali Aristotel tu nije htio da kritikuje Platona i ispravlja njegovo učenje. Među helenističkim doksografima vladalo je uvjerenje da se i Aristotelovi spisi mogu podijeliti na ezoteričke i egzoteričke, no čini se da je to neopitagorejska mistifikacija.

Dijalog Eudem⁴⁴ napisan je pod uticajem smrti Aristotelovog druga Eudema s Kipra za neoplatoničare je kao Fedon bio izvor učenja o besmrtnosti duše. Način opovrgavanja predstave o duši kao harmoniji tijela čisto je aristotelovski: harmonija ima svoju suprotnost - disharmoniju; duša pak nema suprotnost pa slijedi da ona ne može biti harmonična.⁴⁵

⁴²Uzelac M., op.cit., str. 114-117

⁴³Očekivao je da posle Platonove smrti on vodi školu, ali ju je Platon ostavio svom rodjaku, pa ogorčen Aristotel napušta Atinu na 12 god. U tom period se oženio i potom prihvatio poziv Filipa II da podučava Aleksandra, što je trajalo 3 ili 4 godine. Potom se vraća u Atinu I 335 god. u kraju koji je posvećen Apolonu Likejskom osniva svoju školu "Likej" ili peripatetička škola, jer su učenici šetali sa predavačem.

⁴⁴Eudem (na grčkom Εύδημος; ? - 316. pne.) bio je jedan od generala u vojsci Aleksandra Velikog. Kada je godine 326. pne. Filip, od Aleksandra postavljen satrap novosvojenih teritorija u Indiji, ubijen od strane svojih vojnika, Aleksandar je kao zamjenu postavio lokalnog vladara Taksila i Eudema.

⁴⁵Ibid., str.118

Aristotelov rad je sveobuhvatan. On nije samo originalan filozof, on je sistematičar svega što je Grčka do njega stvorila na filozofsko-teorijskom području. On je istovremeno i empiričar, istraživač, i njegov Likej postaje centar ne samo filozofskih proučavanja već i egzaktnog, naučnog rada. Cjelokupna duhovna djelatnost po Aristotelu se dijeli na praktičnu, teorijsku i poetičku. U skladu s tom podjelom on djeli i svoju filozofiju. U praktičnu i teorijsku filozofiju. U prvu *filozofiju* spadaju fizika, matematika i metafizika. Ovu poslednju Aristotel zove još i "prva filozofija" (ἡ πρώτη φιλοσοφία), a naziv metafizika (μετὰ τὰ φυσικά = doslovno "ono što je iza fizike") upotrijebili su tek kasnije oni koji su sređivali Aristotelove spise.

U *poetičkufilozofiju* spadatehničko i umjetničko oblikovanje. Ova posljednja oblast predstavlja Aristotelovu estetiku, u kojoj je potpuno obradio samo učenje o pesništvu. Njegovo delo iz te oblasti zove se *Poetika* (Περ ποιητικῆς). Logičke spise pod naslovom *Organon* (ὄργανον = doslovno "Oruđe filozofiranja") Aristotel ne ubraja u ovu podjelu: naime, on smatra da logika kao nauka treba da prethodi svakoj pravoj duhovnoj djelatnosti kao vježba u mišljenju.

U vrijeme boravka u Akademiji Aristotel je napisao i *Protreptik* koji se dotiče niza pitanja, između ostalog i umjetnosti. "Ne oponaša priroda umjetnost, već umjetnost oponaša prirodu i umjetnost postoji zato da bi dovršila ono što priroda ostavlja nedovršeno". U ovom spisu imamo platonovski sadržaj i aristotelovski metod. Tu se opisuje zadovoljstvo koje pruža saznanje a na što na mnogo drugih mjesta opominje Aristotel. Saznanje je lijepo samo po sebi i biva ljepše ukoliko se više udubimo u njega; tu se nalazi i Aristotelov ideal života: teoretski život u tišini, u razgovorima sred akademskog vrta, na čarobnom ostrvu blaženih filozofa odvojenih od svijeta.

U *Protreptiku* nalazimo i značajnu napomenu o muzici: muzika je nastala kad su ljudi postali bogatiji i kad su se mogli prepustiti dokolici; rekli bi imućniji da muzika nije neophodna za čovjeka, no s druge strane, Aristotel muziku ubraja u prve filozofske discipline.⁴⁶

⁴⁶Ibidem.

Premda Platonov učenik, bio je odlučan ali ne uvijek i dosljedan kritičar njegova idealizma. Aristotel nastoji dokazati da je Platonov svijet ideja neodrživ, i da je stoga Platonova filozofija u sebi protivrječna. Najsadržajniji su ovi momenti kritike teorije ideja: Šta, u stvari, znače ideje za Platona? "Jer one nisu njima (tj. čulnim stvarima) uzroci niti kretanja niti ma kakve promjene". I dalje, kako je moguće "da supstancija bude odvojena od onoga čega je ona supstancija". Jer ako nešto čini suštinu stvari, čini se nemogućim da se to što čini njegovu suštinu izdvoji iz tih stvari. Aristotel, nasuprot Platonu, nastoji dokazati da je prva i prava *supstancija* ili *istinsko bivstvo* (οὐσία)⁴⁷ – pojedinačna stvar.

U toj pojedinačnoj stvari realizovana je bit, suština, pomoću materije. Ono opšte, suštinsko, po Platonu idejno, postaje pomoću materije konkretna, realna, pojedinačna stvar. Tako materija dobija svoje određenje upravo preko tog opšteg, suštinskog. To opšte u stvarima Aristotel naziva *formom* (τὸ εἶδος). Forma i materija (ἡ ὕλη) su dva osnovna principa svake pojedinačne stvari. U oblikovanju stvari ta dva principa nemaju jednaku ulogu.

Materija predstavlja pasivni princip, mogućnost, potenciju (δύναμις). Forma je aktivni princip i uzrok (τὸ ὄν ἢ κίνησις) oblikovanja materije u konkretnu pojedinačnu stvar, tj. aktualizacije (ἐντελέχεια) potencije. Uzimajući pojedinačnu stvar kao prvu i pravu supstanciju, Aristotel smatra da se proučavanje stvarnosti i njenih zakona ne može započeti od ideja, odnosno pojmova, već baš od same pojedinačne stvari. Tim stavom Aristotel u istoriji otvara put ka egzaktno-empirijskom istraživanju.⁴⁸

Već sam naziv "prva supstancija" (πρώτη οὐσία)⁴⁹ ukazuje na to da se Aristotel nije zadržao samo na njenom značenju i da nije završio svoja filozofska razmatranja podvlačenjem pojedinačne stvari kao prve supstancije. On je suviše u sebi apsorbovao čitavu antičku filozofiju da bi bio slobodan od njenog idealističkog uticaja, a dvadesetogodišnje studije kod Platona uslovile su da nije mogao do kraja kritički prevladati idealizam svoga učitelja. Aristotel je logičar i priznaje hijerarhiju logičkih

⁴⁷Ibidem.

⁴⁸Ibid., str.119

⁴⁹Ibidem.

pojmov. Tu hijerarhiju pojmova on uključuje u svoju ontologiju. Naime, dok je pojedinačna stvar prva supstancija, njen rodni pojam ili vrsta biće, po Aristotelu, druga supstancija (δευτέρα οὐσία). Odnos između višeg rodnog pojma i nižeg identičan je s odnosom forme prema materiji, odnosno viši rodni pojam odnosiće se prema nižem kao forma prema materiji. Iz toga slijedi da će viši rodni pojam uvijek biti aktivan princip u odnosu na niži, koji predstavlja pasivan princip.⁵⁰

Aristotelovo popuštanje idealizmu lakše se razumije ako se zna da materija u njegovoj ontologiji ne igra samo pasivnu mogućnost u odnosu na aktivnu formu. Kao i Platon, Aristotel određuje materiji negativne osobine, ali ne u smislu zlog principa, tj. izvora svega lošega u prirodi i u čovjeku. Materija je za Aristotela ograničavajući princip baš time što je pasivna, ona je ono što se opire formi, ona je sputavajući princip u kretanju. Aristotel se poslužio primjerom vajara: on nastoji u kamenu ostvariti neku određenu formu koju kao zamisao ima u svojoj glavi, i ona predstavlja princip djelatnosti, kretanja. Međutim, u nastojanju da realizuje tu formu, nailazi na otpor u kamenu te svoju delatnost mora djelimično podrediti tom otporu kamena-materije.

Kao što Aristotel nije mogao prevladati dualizam materijalnog i idejnog svijeta u svojoj ontologiji, tako to nije mogao ni u teoriji saznanja. Za njega je čulo polazna tačka sve spoznaje. Osećanje kao sposobnost pripada duši. Aristotel smatra da sva živa bića imaju dušu, ali s različitim stepenima sposobnosti. Sposobnosti duše jesu: hranjenje, požuda, opažanje, kretanje u mestu i mišljenje. Biljkama, na primjer, pripada samo sposobnost hranjenja.

Drugim pak živim bićima pripada i požuda i hranjenje, trećima još i opažanje. I tako redom: svaka viša vrsta živih bića posjeduje i niže duševne sposobnosti, dok niža bića ne posjeduju više duševne sposobnosti. Ljudska duša, koja posjeduje i mišljenje kao najviši duševni kvalitet, posjeduje i sve ostale vrste duševnih sposobnosti. Polazne osnove spoznaje su sposobnost percipiranja i sjećanja, koje posjeduju već i neke životinje. Čovjek pomoću mišljenja, a na osnovu opažanja i sjećanja, stiče iskustvo na osnovu kojega stvara umjeća. Umjeću već pripada znanje i razumjevanje onoga što se

⁵⁰<http://filozofijasveta.blogspot.com/2012/09/platon.html>, 20.09.2017. u 16:00h

iskustvom steklo. Ljudi s velikim iskustvom i s umjećem djeluju u svakodnevnom životu, dok je nauka, kao nezainteresovana za trenutne potrebe, nastala tamo gdje je bilo dokolice. Sve dovde Aristotel je kritičar idealističke gnoseologije isto tako kao što je bio kritičar idealističke ontologije u kritici Platonovih ideja. Tek u svojim razmatranjima o umu, o sposobnosti mišljenja da samo sebe misli, Aristotel čini ustupak idealizmu. Naime, da bi um djelovao, on mora biti slobodan od čulnog svijeta i potpuno odvojen od njega. Tek takav on može imati mišljenje kao svoj predmet. "Sposobnost opažanja nije, naime, moguća bez tijela, a um je od tijela odvojen", kaže Aristotel.

U poređenju s Platonovim zanosom kad zastupa svoje pravedno uređenje države, Aristotel se i na području političke filozofije pojavljuje kao trezveniji i više sklon analizi podataka nego ideji dobra ili pravednosti. On ne zastupa neki posebno određeni tip društva ili države, već više naglašava problem upravljanja državom. Ako sposobni i dobri ljudi rukovode državom, ona i kao aristokratska može biti dobra, ali ako njome rukovode loši i nesposobni ljudi, tada ni demokratski oblik vladavine ne predstavlja rješenje.

U etici je Aristotel pristalica tzv. zlatne sredine, što znači da se dobrim obrazovanjem mora kod ljudi postići snažna volja da u svojoj društvenoj djelatnosti izbjegavaju krajnosti. Tako, na primer, i u upravljanju državom treba vlast dati ljudima koji nisu ni suviše imućni, jer imućni su previše objesni za vlast, skloni razvratu i nebrizi za državu, a niti suviše siromašni, jer su oni brutalni i skloni osvetama.

Aristotel je poslednja snažna i originalna ličnost antičke filozofske misli. Kao sistematizator antičke misle, on budućnosti otvara dva puta: empirijski, na koji će se kasnije osloniti naučna misao, i teistički, kojim će se kasnija srednjovjekovna skolastika⁵¹ koristiti u svrhu filozofske interpretacije hrišćanske religije. Međutim, za ovu poslednju Aristotel nije do kraja odgovoran, jer je trebalo u velikoj mjeri mjenjati strukturu njegove filozofske misli da bi se njegovo učenje moglo prilagoditi hrišćanskoj teologiji.

⁵¹Skolastika je naziv za srednjovjekovnu filozofiju. Zadatak filozofije u to vrijeme je bio da objasni religiozne dogme (skolastikus-učitelj).

4.1. Razlika između Platonove i Aristotelove države

Platon je u svojoj "Državi" pokušao da formuliše apsolutno najbolju državu, dok je Aristotel uočio da ne postoji apsolutno najbolja država već samo relativno najbolja država u odnosu na postojeće stanje, pa kako ne bi došlo do zabune i Aristotel je stvorio svoju sliku koja je predstavljala "*Aristotelovu najbolju državu*" međutim bazirala se na realnim principima za razliku od Platonove, on svoju državu objašnjava kao onu koja stoji između Platonova *komunizma* i principa *laissez-faire* krajnjeg individualizma.

Platonova idealna država ima tri staleža (filozofi, vojnici, robovi), dok Aristotelova ima dva staleža i to: upravljački stalež i stalež robova. Aristotel je pogrešno formulisao početnu premisu o robovima a to je da su oni takvi po svojoj prirodi, dok su u stvarnosti oni takvi zato što ih takvim čini društvo. U samoj toj tvrdnji Aristotel je formulisao i rasnu teoriju društva.

Aristotel je bio realniji od Platona iz razloga što se zalagao za državu po uzoru na Atinu. On je proučavao postojeće ustave grčkih država i iz njih izvlačio zaključke. Aristotel je, takođe, državu prikazivao u organicističkom obliku.

5. EPIKTET

Epiktet (grč. Ἐπίκτητος; * 50. u Hijerapolu u Frigiji u današnjoj Turskoj; † vjerojatno 138. u Nikopolu na Epiru u današnjoj Grčkoj) je bio grčki filozof, jedan od važnijih predstavnika kasnog stoicizma. Njegovo je učenje naglašavalo milosrđe, pokornost i poniznost, ali takođe i sposobnost i dužnost čovjeka da oblikuje vlastiti karakter, ovladavajući sobom i postajući nezavisan od vanjskih okolnosti.

Slika br. 5: Epiket

Izvor za sliku br. 5: <https://sh.wikipedia.org/wiki/Epiket>

O njegovom životu je veoma malo poznato. Zna se da je bio Epafroditov rob. Negdje nakon Neronove smrti gospodar je Epiktetu podario slobodu. Epiktet je bio učenik Gaja Muzonija Rufa (latinski: Gaius Musonius Rufus), rimskog filozofa i umjerenog predstavnika stoicizma.

Po naredbi rimskog cara Domicijana, i Epiktet je 94. godine, pored ostalih filozofa i matematičara, prognan iz Rima. Nastanjuje se u Nikopolu na Epiru, gdje osniva svoju filozofsku školu. Epiktet se, kao i stoički filozofi, posebno bavio etikom, i to moralom i religijom. Stoga je snažno uticao i na razvoj ranog hrišćanstva.

Po njegovom učenju, čovjek treba razgraničiti, na koje stvari i događaje u životu može samostalno uticati, a na koje ne. Tek sa takvim spoznajama on sebi omogućuje postizanje sreće i duševnog blagostanja. Pri tome, za stvari na koje može uticati, treba tražiti vlastito i individualno rješenje. One stvari i događaje, na koje nema izravan uticaj, treba "stoički" da podnese - odnosno da ih prihvati onakve kakve jesu. Dalje, ne treba da bude uznemiren zbog događaja, koji se dešavaju zbog prirodnih ili božanskih zakona.

Važan aspekt Epiktetovog učenja predstavlja i teorija, da te osnovne pretpostavke, ne samo da su svakom pojedincu poznate, nego da se u svakodnevnom životu i primjenjuju. Njegov ključni slogan glasi: „Podnesi i odriči se“, „sustine et abstine“.⁵²

Posebno poznata je Epiktetova izjava: „Čovjek nije uznemiren zbog samih stvari, nego zbog njegovog shvatanja istih!“ Ta rečenica se može shvatiti kao osnova njegovog učenja. Tom rečenicom se vodi, na primjer i Albert Ellis pri razvoju svoje racionalno emotivne terapije, gdje se polazi od toga, da odlučujući razlog psihičkih poremećaja treba tražiti u iracionalnim obrascima razmišljanja.

Epiktetova djela bi danas umnogome ostala nepoznata, da nije imao učenika po imenu Arijan (Lucius Flavius Arrianus), koji je većinu njegovih govora bilježio. Njegovo najpoznatije djelo predstavlja "Priručnik morala" (encheiridion) dok su poznati i njegovi "Razgovori" (diatribai).⁵³

6. EPIKUR

Epikur (342/1-270), iako mu je otac bio Atinjanin, rođen je na Samosu i premda je odrastao u siromašnoj porodici, slušao je platonovca Pamfilija a zatim je na Teosu slušao Demokritovog učenika Nausifana. Sa osamnaest godina došao je u Atinu zbog vojne službe a potom se posvetio proučavanju filozofije u Kolofonu.

Oko 310. predavao je filozofiju u Mitileni, ali je ubrzo prešao u Lampsak da bi se 307/6. preselio u Atinu gdje je osnovao svoju školu. Čitao je Demokrita ali nije imao temeljno naučno obrazovanje; njegovo učenje, budući da je bilo u duhu vremena, bilo je jasno i popularno kod običnog svijeta; premda je mnogo pisao (pominje se oko 300 njegovih radova), sačuvano je relativno malo njegovih spisa. Epikurovo učenje o zadovoljstvu već

⁵²<http://classics.mit.edu/Browse/browse-Epictetus.html>, 23.09.2017. u 08:00h

⁵³Ibidem.

je u stara vremena izazivalo nesporazume pa je i on često prikazivan kao poročan čovjek. Ima svjedočanstava da je bio veoma skroman, umjeren.⁵⁴

Epikur je nalazio jedini zadatak filosofije u tome da ljudima pomogne u njihovim duševnim nevoljama, da im razvedri dušu i da im za cio njihov život obezbjedi osjećanje sreće. Po mjestu gdje je Epikur držao svoja predavanja epikurovci su i dobili ime »filozofi iz vrta«. U svojoj školi Epikur je proveo ostali dio svoga života, punih trideset šest godina, živeći zajedno sa svojim učenicima. Epikur je često pobolijevao, i stoga imao vremena i razloga da razmišlja o sebi i o svome životu.⁵⁵

Osnovni cilj filozofije Epikur vidi u iznalaženju sredstava za postizanje ličnog blaženstva; nauka i vrlina nemaju vrijednost sami po sebi već samo kao neophodna sredstva za postizanje zadovoljstva koje je prirodni cilj svakog htjenja. Zadovoljstvo ne obuhvata samo pozitivna zadovoljstva, već i odsustvo patnje koje je povezano sa stanjem potpunog spokojstva kao rezultata zadovoljenja svih potreba; zadovoljenje potreba pruža zadovoljstvo, ali savršeno blaženstvo treba tražiti samo u odsustvu potreba i sadržano je u zdravlju tjela i spokojstvu duše, u nepomućenosti duha (ataraxía).

Na prvi pogled nema ničeg što bi bilo tako međusobno suprotstavljeno kao što su to stoicizam i epikureizam. S jedne strane je fatalizam, a s druge filozofija zadovoljstva; kao što se kinički pogled na svijet razvija dalje u okviru stoičke filozofije, tako se kirenska shvatanja razvijaju u epikurejstvu. Naspram eklektičke rasplinitosti prisutne u stoicizmu, epikurejstvo, kako ga je utemeljio Epikur, predstavlja daleko više zaokruženu filozofiju života koju su nastavljači relativno malo izmjenili, te mimo Epikura druge predstavnike ove škole i ne treba navoditi, a što ne znači da kao književne predstavnike ne možemo pomenuti Metrodora iz Lampsaka, Zenona iz Sidona, Filodema iz Gadare, Ciceronovog učitelja Fedra, kao i rimskog pjesnika Tita Lukrecija Kara.

⁵⁴Uzelac M., op.cit., str. 172-173

⁵⁵Đurić M., Istorija helenske etike, Beograd, 1987., str. 54-55

7. LEUKIP

Leukip iz Eleje (ili Abdere, ili Mileta, oko 450), učenik Zenonov, prvi je zastupao atomističko učenje; nalazeći se pod uticajem elejaca, smatrao je da bivstvovanje isključuje svako nastajanje i nestajanje kao i svaku kvalitativnu promjenu te se po njegovom mišljenju bivstvovanje podudara sa supstancijalnošću (ón sa pléon, tj, postojeće sa puninom). Zbog tog identiteta Parmenid je bio prinuđen da negira realnost praznog prostora a isto tako i realnost mnoštvenosti i kretanja. Ali, ako su mnoštvo i kretanje, kao što to ističe fizika, realni, tada i naučno shvatanje svjeta stvari što nas okružuju treba da bude moguće, a najbolje bi bilo kad bi se kao moguće pretpostavilo nepostojeće, praznina (tó kenòn) kao nešto što je ipak, na neki način, postojeće. Postojanje praznog prostora koje su svi osporavali (Zenon, Anaksagora) jeste karakteristična crta atomističkog učenja.⁵⁶

Atomistička filozofija nije samo pokušaj transformisanja metafizike elejaca s namjerom da se objasni priroda nego i posledica nastojanja da se uzrok kretanja ne traži u sili nezavisnoj od tvari, već razmatra prostorno kretanje kao svojstvo tvari. Mada je ta stvarnost jednorodna u svim atomima, ona se kvalitativno ne mjenja već u sopstvenoj biti posjeduje kretanje (kínesis). Sve jedno da li se pod tim kretanjem ima u vidu težina koja djeluje odozgo nadolje ili neko haotično kretanje, bitno je da to kretanje atomisti misle kao bezuzročno kretanje koje se treba razumjeti samo po sebi i u tome treba vidjeti sintezu Heraklita i elejaca: svi jednorodni elementi bića misle se kao nepromenljivi ali tako što se sami po sebi nalaze u neprestanom kretanju.⁵⁷

Atomisti nastoje da objasne svjet pomoću atoma koji se od iskona kreću u praznom prostoru. Leukipu vjerovatno pripada i mehanicistički dio atomističkog učenja o tome kako sve nastaje iz mehaničkog sudara atoma koji se nalaze u vihoru. Odgovor na pitanje: kako iz tih kombinacija atoma nastaju različita empirijska svojstva, tj. kako kvalitativna svojstva prelaze u kvantitativna, najverovatnije pripada Demokritu za šta je

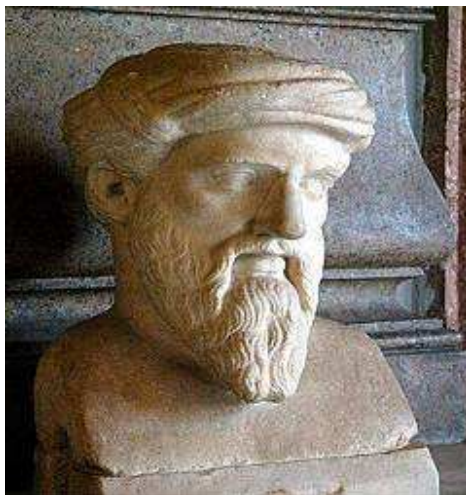
⁵⁶Ibid., str. 54

⁵⁷Bazal A., op.cit.,str. 120

ovaj metod mogao naći tek kod Protagore. Leukip je najverovatnije nastanak kvalitativnih iz kvantitativnih svojstava isticao kao metafizički postulat, a možda je, kao i Empedokle (koji je iz mješavine četiri elementa izvodio sve ostale oblike tvari), empirijske stvari, sastavljene iz atoma, nastojao da razlikuje po obliku i veličini; u svakom slučaju nejasan je njegov prelaz (ako ga je i načinio) od metafizičkog zasnivanja učenja o atomima na njegovo fizičko obrazlaganje.⁵⁸

Prema Diogenu Laertiju (X, 13), Epikur je čak tvrdio da Leukip nikada nije ni postojao, ali toj tvrdnji ne treba pokloniti preveliku pažnju, s obzirom na to da ga Aristotel često spominje.

8. PITAGORA

Slika br.6: Bista Pitagore sa Samosa u Kapitolinskim muzejima, Rim
Izvor za sliku br. 6: <https://sh.wikipedia.org/wiki/Pitagora>

Pitagora (grč. Πυθαγόρας, oko 580. pne. – oko 497. pne.) je antički grčki matematičar, naučnik, astronom i filozof, osnivač filozofskog, matematičkog, mističkog i naučnog društva ili zajednice, koja je poznata pod imenom Pitagorejska škola.

⁵⁸Uzelac M., op.cit.,str. 55

Danas je najpoznatiji kao tvorac Pitagorine teoreme koja je nazvana po njemu. Pitagora je snažno uticao na filozofsku misao i religijska razmatranja u drugoj polovini VI vijeka.⁵⁹

Prvi koji je za sebe rekao da je filozof, bio je, Pitagora sa Samosa (584-500. prije n.e) za koga se kaže da je cjelinu svemira nazvao kosmosom zbog reda (táxis) koji je u njemu. Na pitanje tiranina Leona iz Flijunta, čime se on zapravo bavi, Pitagora je odgovorio da je on filozof. On je, piše mnogo stolecá kasnije Diogen iz Laerta, "život upoređivao sa svećanim saborom gdje neki dolaze da bi se takmičili za nagradu, a drugi donose robu da bi je prodali, dok samo najbolji dolaze kao posmatrači" (Diog. Laert., VIII. 8). Ovi najbolji, objašnjavao je, navodno, Pitagora, bave se zapravo teorijom (theoría); oni nemaju, kao oni prvi, ropsku dušu, niti su, kao oni drugi, lakomi na slavu i dobit, već "traže istinu".⁶⁰ Pitagoraje, nakon odlaska sa svog rodnog ostrva Samosa, u južnoitalskom gradu Krotonu osnovao školu, koja se od ranijih filozofskih škola – kakve su, na primjer, osnovali miletski filozofi – odlikovala asketskim načinom života i religioznim karakterom. Ta škola imala je gotovo karakter kakve vjerske sekte, koja je imala stroga pravila o načinu života, ishrane, odjevanja, a obuhvatala je i obavezu proučavanja matematike, muzike i ljekarske vještine.

Samom Pitagori pripisivana su otkrića tajni brojeva i povezanosti strukture brojeva i brojevnih odnosa sa strukturama muzike i kosmosa. Proučavanje pitagorejskih učenja otežano je činjenicom da je Pitagorin nauk bio tajni te se stoga prenosio samo usmeno na neposredne učenike, dok on sam iza sebe nije ostavio nikakva pisana djela. Zbog toga su potonji pisci nagađali o tome ko je neposvećenima prvi otkrio tajnu Pitagorinog učenja: Filolaj, Hipas ili Empedokle.

Činjenica da sam Pitagora nije ostavio nikakvih spisa otežava i tačno razlikovanje njegovih učenja od učenja njegovih kasnijih sledbenika, koji su njegov nauk obično citirali uz izraz αὐτὸς ἔφη (lat. ipse dixit = "lično je rekao").

⁵⁹Bazal A., op.cit., str. 77

⁶⁰Uzelac M., op.cit., str. 14.

Neki ispitivači su zajednice pitagorovaca smatrali političkim udruženjima. Ta udruženja svakako u osnovi nisu bila politička, ali činjenica je da je Pitagora imao političku vlast u Krotonu (dok nije morao da se odatle preseli u Metapont) i u nekim drugim gradovima Velike Grčke, a Polibije nam govori da su sjedišta pitagorovaca spaljivana, a oni sami proganjani – možda negdje oko 450–440. godine stare ere. Poslije nekoliko godina pitagorejska škola nastavila je da djeluje u Italiji, prvenstveno u Tarentu, gdje je u prvoj polovini 4. vijeka st. e. Arhita zadobio priličnu slavu. Filolaj i Eurit su takođe djelovali u tom gradu.

ZAKLJUČAK

Zaključak koji nam se nameće je taj da filozofi žive nekim posebnim životom, da njih odlikuju neka posebna interesovanja, da njih ne zanimaju novosti koje dolaze sa trga, niti ih interesuju "stranačke" borbe, da oni ne pridaju značaj "takozvanom stvarnom životu", već da stvarima i postupcima pridaju vrijednost na način koji je drugačiji u odnosu na to kako to čine drugi ljudi. Zbog toga je filozofija poduhvat koji u sebi ima razlog stalnog nemira, jer se njene teorije i pretpostavke moraju stalno provjeravati.

To otkriva još jednu crtu filozofije da govori o stvarima koje se sve ne mogu opaziti golim okom. Ovo može da nam se učini kao mana filozofije. Međutim, mi se u najobičnijem razmišljanju bavimo stvarima koje se ne vide, a da toga često nismo svjesni. Oni su vjerovatno gajili i nadu da smo, ako ostavimo čula iza sebe, tamo ostavili i nestalnost, mogućnost greške i svaku promjenu.

Svrha filozofije nije da povlađuje mišljenju većine ne bi li filozofi na taj način došli do slave ili vlasti, već da otkriva istinu. Ova napetost između nepristrasne istine i istine koja godi ušima, ali nije istina, prati filozofiju kroz cijelu njenu istoriju.

U ovom radu smo vidjeli da se cjelog svog vijeka Sokrat sporio sa sofistima i svima onima koji su tvrdili da posjeduju mudrost a da je zapravo nisu imali jer ona može biti posijed samo bogova; na kraju, nemajući razumjevanje za takvo stanje stvari i ne zalazeći u tananosti dijalektičkih dokazivanja, njegovi sugrađani su ga osudili na smrt; to kazuje o mnogočemu, ali prvenstveno i o odgovornosti za riječ koja je postojala u antičko doba, kao i o značaju koji je pridavan vaspitanju omladine, budući da je za vaspitno kvarenje omladine (sa tačke gledišta polisa) bila predviđena smrtna kazna.

Utisak o razlikama u filozofiji je samo djelimično opravdan. Razlika među filozofima je bilo, ima ih i danas, ali ove razlike su nastale i zbog nekih objektivnih razloga. U ovom radu jebilo riječi o filozofima iz različitih istorijskih perioda. S obzirom na vrijeme koje

ih razdvaja, sličnost u njihovim mišljenjima je više zapanjujuća, nego razlike među njima. Oni često govore o različitim problemima. Najzad, oni govore o stvarima koje se ne mogu opipati, budući da filozofske norme uključuju momenat izbora određenog načina mišljenja. Filozofija se ne bavi onim što postoji izvan nas, što bi moglo biti saznato i ostavljeno po strani, već se bavi onim što je u nama, kao pravilo po kojem živimo i razmišljamo.

LITERATURA:

- Bazal, A., (1906), Povjest narodne filozofije Grčke, Dionička tiskara Zagreb, Zagreb.
- Bennett, T., (2005), Kultura – znanost reformatora, Zagreb: Golden marketing, Tehnička knjiga, Zagreb.
- Braudel, F., (1998), Sredozemlje i sredozemni svijet u doba Filipa II, I–II, Zagreb.
- Claude Lévi-Strauss (2001), Divlja misao, Zagreb: Golden marketing.
- Đurić, M., (1987) Istorija helenske etike, Beograd.
- Gilbert Murray, (1915), *The Stoic Philosophy*, In Bertrand Russell, *History of Western Philosophy*, 1946.
- Horden, P., i N., Purcell, (2001), *The Corrupting Sea: A Study of Mediterranean History*, Oxford–Malden.
- Jacques Brunschwig i David Sedley, »Helenistička filozofija«, preveo Pavel Gregorić, u: Pavel Gregorić, Filip Grgić, Maja Hudoletnjak Grgić (priredili), *Helenistička filozofija: epikurovci, stoici, skeptici* (Zagreb: KruZak, 2005).
- Johannes Fabian (1983), *Time and the Other, How Anthropology Makes its Object*, New York: Columbia University Press.
- Kalčić, M., (2008), „*Mediterran - more različitosti*“, Pula.
- Krekić, B., (1997), „*A Mediterranean Urban Society: 1300–1600*“, Aldershot, Dubrovnik.
- Nikić, S., (2015), „*Kultura Mediterana*“, Tivat.
- Platon, *Država*, prevod Martin Kuzmić, uvod i redakcija Jure Zovko, Filozofska biblioteka, knj. 26 (Zagreb: Naklada Jurčić, 2009), 595 b.
- Uzelac, M., (2003), *Istorija Filozofije*, Vršac.
- Uzelac, M., (2007), *Uvod u Filozofiju*, Vršac.

INTERNET IZVORI:

- Enciklopedija filozofije o Talesu <http://www.iep.utm.edu/t/thales.htm>
- Epiktetovi tekstovi u Internetskom arhivu klasičnih djela, [http:// classics.mit. edu/ Browse/browse-Epictetus.html](http://classics.mit.edu/Browse/browse-Epictetus.html),
- <http://filozofijasveta.blogspot.com/2012/09/stoici.html>
- <https://hr.wikipedia.org/wiki/Sredozemlje>
- <https://sh.wikipedia.org/wiki/Presokratovci>
- <https://staragrcka.wordpress.com/>
- Perović, M., (2017), autorski tekst, objavljen: <http://www.vijesti.me/caffe/grcko-cudo-i-radanje-filozofije-i-matematike-931696>
- www.scribd.com/doc/fernan-brodel-mediteran-scribd